తర్కశాస్త్ర నిఘంటువు

సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ, తర్క-వేదాంత ధురీణ
జ్యోతిష తంత్ర పారీణ

బ్రహ్మశ్రీ మేడవరపు సంపత్‌కుమార్

M.A. సంస్కృతం

పబ్లిషర్స్ ఫోన్ : 2465253

గొల్లపూడి వీరాస్వామి సన్

కోటగుమ్మం, రాజమండ్రి - 533101.

 2009 వెల : 30-00

తర్కశాస్త్ర నిఘంటువు

ప్రధమముద్రణ
2009

రచన :
మేడవరపు సంపత్ కుమార్ సిద్ధాంతి
4-399 "విశ్వామిత్ర"
తారకరామనగర్, నరసింహరోడ్
కాకినాడ - 533 002
ఫోన్ : 99983-44758

మీ సందేహాలకు మరియు
సలహాలకు
రచయితనే
సంప్రదించగలరు.

ముఖచిత్రాలంకరణ :
కె.బి. క్రియేషన్స్
రాజమండ్రి., ఫోన్ : 2464707

గ్రంథ ముద్రణ :
శ్రీ మహేశ్వరీ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్సు
రాజమండ్రి - 533 104., ఫోన్ : 2478594.

ముఖచిత్ర ముద్రణ :
ఈశ్వర్ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్సు
రాజమండ్రి - 533 103., ఫోన్ : 2475373

ప్రకాశకులు :
గొల్లపూడి వీరాస్వామి సన్
కోటగుమ్మం - రాజమండ్రి., ఫోన్ : 2465253

శ్రీ గురుభ్యో నమః

ముందుమాట

"తర్కశాస్త్రము" కొన్ని ప్రత్యేకమైన పారిభాషిక పదములతో సంపన్నమైనది. దీని నర్థము చేసుకొన్నగాని వాటి యధార్థ జ్ఞానము కలుగదు. ఇతర సామాన్య "నిఘంటువు"లలో వీటి గూర్చి అర్థము ఉండదు. కనుక ప్రత్యేకమైన "శాస్త్రార్థ నిఘంటువు" అవసరమున్నది. దీనిని గుర్తించిన కర్ణాటక రాష్ట్రంలోని శాస్త్రపండితులు శ్రీ భీమాచార్యులు **1874**లో **267** పేజీలలో ఒక "న్యాయకోశం" అను నిఘంటువును సంస్కృతభాషలో ప్రచురించారు. ఆ తరువాత ఇతర శాస్త్రపదములకు కూడా న్యాయ శాస్త్రోల్లేఖనములను విపులముగా వివరించుతూ **1893** సం॥లో "న్యాయకోశం" నూతన సంస్కరణం ప్రచురించారు. దీని రచన కోసం వారు రోజుకూ **9** గం॥ల చొప్పున **8** సం॥లు కష్టపడ్డారట. ఆ తరువాత దానిని మరికొంత సంస్కరించి **1928**లో "వాసుదేవశాస్త్రి అభయంకర్" న్యాయకోశం **1084** పేజీలలో **2562** శబ్దాలతో మూడవ సంస్కరణ గావించారు. పూనాలోని భండార్కర్ ఓరియంటల్ రీసెర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్‌వారు దీనిని ముద్రించారు. **1978**లో సంస్థ వజ్రోత్సవ సందర్భంగా చతుర్థ ముద్రణ, **1996**లో పంచమముద్రణ గావించారు.

ప్రస్తుత "తర్కశాస్త్ర నిఘంటువు" నందు కేవలం తర్క శాస్త్రము నందు అతిముఖ్యమైన శాస్త్ర పారిభాషిక పదము లకు అర్థము వివరింపబడినది. ఇందు **506** పదములకు సులభంగా అర్థం వివరించబడింది. నానార్థములు – పర్యాయ పదములు కూడా అవసరమైన చోట్ల వివరింపబడినవి. కొన్ని పారిభాషిక పదములకు సమానమైన తెలుగు అర్థముకై ప్రయాస పడకుండా సులభ సంస్కృత పదములలోనే అర్థము తెలుపబడినది. తర్క శాస్త్రము అభ్యసించు వారికి, అధ్యయన జిజ్ఞాసువులకు ఈ "తర్కశాస్త్ర నిఘంటువు" కరదీపికలా ఉపయోగపడగలదని భావిస్తున్నాను.

అహమ్మదాబాద్

07-07-07

మేడవరపు సంపత్ కుమార్

తర్కశాస్త్ర నిఘంటువు

అక్షపాద :- న్యాయసూత్రములు రచించిన గౌతమమహర్షి ప్రమాణ ప్రమేయాది 16 పదార్థముల తత్త్వజ్ఞానము మోక్షము కలిగించునని వివరించిన శాస్త్రకారుడు.

అఖండోపాధి :- (ఉపాధి) ఒక అనిర్వచనీయ ధర్మము, అను యోగిత్వ ప్రతియోగితాత్వ విషయతాత్వాది.

అఘటకత్వం :- తద్విషయత్వా వ్యాపక విషయతావత్త్వం । ఉదా – వహ్న్యభావనిష్ఠ విషయత్వావ్యాపకం ఘటనిష్ఠం విషయత్వం తద్వత్త్వము ఘటమునందుండుటవలన ఘటమునకు వహ్న్యభావం అఘటకాత్వం । వహ్నికిఘటకత్వం ।

అంగం :- ప్రయోజకమగునది. అనుమితికి వ్యాప్తి అంగము.

అజహత్స్వార్థా :- (లక్షణావృత్తి) లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపేణ లక్ష్య శక్యోభయ బోధికా 'కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతాం' అన్నచోట కాకశబ్దము నకు దధికి ఉపఘాతకం (హాని కలిగించుట) యందు లక్షణావృత్తి. ఇదే 'అజహల్లక్షణ' అని కూడా అంటారు.

అజ్ఞానం :- 1. జ్ఞానాభావం. అవిద్య। అనాది భావరూపం యత్ విజ్ఞానేన విలీయతే, అని వేదాంతులు నిర్వచించారు.

2. ఇది ఒక నిగ్రహస్థానం, అనగా పరాజయ స్థానం. 'అవిజ్ఞానం అజ్ఞానం', న్యా1సూ-5-2-18, శాస్త్రార్థమందు మూడుసార్లు అడిగినా చెప్పకపోవడం ఓటమికి చిహ్నంగా భావిస్తారు.

అణుత్వము :- పరిమాణ విశేషం-పరమాణవునందూ, ద్వ్యణకము నందూ ఉండునది.

అతద్వ్యావృత్తి :- తద్భిన్న నివర్తనం। యోగాచార బౌద్ధమందు - నీలత్వాది రూపోధర్మః అనీలవ్యావృత్తి రూపః।

అతిప్రసంగః :- 1. అతివ్యాప్తి 2. మరొకచోట కూడా ప్రసక్త మగుట.

అతిరిక్తత్వం :- వ్యతిరేకం.

అతివ్యాప్తిః :- ఇది ఒక లక్షణదోషం। అలక్ష్యవృత్తిత్వం। గోవుకు శృంగిత్వం లక్షణమన్నచో, మేకకు కూడా శృంగిత్వముండుటచే లక్షణం అతివ్యాప్తియుక్తమైనది.

'న్యాయబోధిని' యందు అతివ్యాప్తి లక్షణము వివరముగా ఇలా చెప్పబడినది – లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమానాధికరణత్వేసతి లక్ష్య తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాక భేదసామానాధికరణ్యం ।

అతిసామాన్యం :– వివక్షితమైన – అదృష్టత్వ (ధర్మాధర్మములు) భావనత్వస్థితి స్థాపకత్వములు, లౌకిక ప్రత్యక్షావిషయగుణత్వ సాక్షాత్ వ్యాప్యజాతిమత్త్వం (పదార్థమాల)

అతీంద్రియగుణత్వం :– గురుత్వత్వం – అదృష్టత్వ (ధర్మాధర్మములు) భావనత్వస్థితి స్థాపకత్వములు, లౌకికప్రత్యక్షా విషయ గుణత్వ సాక్షాత్ వ్యాప్యజాతిమత్త్వం (పదార్థమాల).

అతీంద్రియత్వం :– ఇంద్రియజన్య లౌకికప్రత్యక్షా విషయత్వం – యధాకాలస్య అతీంద్రియత్వం.

అత్యంతాభావః :– ఎప్పుడూ, ఎక్కడా లేకపోవడం, ఉదా – వాయువుకు రూపలేకపోవడం, త్రైకాలిక సంసర్గావచ్ఛిన్న ప్రతియోగి తాక అభావము (తర్కసంగ్రహం).

అదృష్టం :– పుణ్యపాపాత్మకమైన భోగ్యము.

అద్రవ్యద్రవ్యత్వం :– అసమవేత ద్రవ్యత్వం । ఆకాశాదులు నిరవ యవ ద్రవ్యము కనుక సమవాయ సంబంధంతో ఎక్కడా ఉండకపోవడం

అధః :- కిందదిశ - గురుత్వాసమవాయకారణక క్రియాజన్య సంయోగాశ్రయోదిగ్విశేషః -

అధర్మః :- ఇది ఒక గుణము, శరీరాదిజనక ఆత్మవిశేషగుణము. నిషిద్ధ కర్మజన్యము,

అధికం :- ఇది ఒక నిగ్రహస్థానం, హేతూదాహరణాధికమధికం.

అధికరణం :- 'ఘటవద్భూతలం' అనుచోట భూతలమందు ఘటాధికరణత, ప్రతీతిసాక్షికః స్వరూపసంబంధవిశేషం.

అధికవృత్తిత్వం :- పృధివీత్వాపేక్షయా ద్రవ్యత్వమునకు అధికదేశ వృత్తిత్వం ।

అధిష్ఠాత :- 1. అధ్యక్షుడు 2. నియంత 2. అధిదేవః, ఆత్మ ఇంద్రియములకు అధిష్ఠాత.

అధిష్ఠానం :- ఆశ్రయం, శుక్తిరజతమునకు అధిష్ఠానం.

అధ్యక్షం :- ప్రత్యక్షం, ప్రత్యక్ష విషయం.

అధ్యవసాయం :- 'ఇది ఇలా' అను విషయపరిచ్ఛేద నిశ్చయం, ఇది ఆత్మధర్మమని తార్కికులు, బుద్ధిధర్మమని సాంఖ్యులు భావిస్తారు.

అధ్యాహారం :- చెప్పని పదములను వాక్యమునందు అనుసంధానించుట, 'ఘటమానయ' అనుచోట 'త్వం' అనునది అధ్యాహారం, తార్కికులు శబ్దాధ్యాహారమునే అంగీకరిస్తారు. మీమాంసకులు అర్థాధ్యాహారం స్వీకరిస్తారు.

అనతిరిక్తవృత్తిత్వం :- (అవచ్ఛేదకత్వం) 'పర్వతోవహ్నిమాన్ ధూమాత్' అనుచోట వహ్నిత్వాత్మకమునకు సాధ్యతావచ్ఛేదక హేతు (ధూమం) సమానాధికరణాభావ ప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వం.

అనధ్యవసితం :- పక్షమాత్రవృత్తియగు ఒక హేత్వాభాస. ఉదా – పర్వతోవహ్నిమాన్ పర్వతత్వాత్ – ఇచట పర్వతత్వహేతువునందు అనధ్యవసితత్వం ఉన్నది.

అననుభాషణం :- శాస్త్రార్థంలో 3 సార్లు చెప్పినా ప్రతివచనం ఇవ్వకపోవడమనే ఒక పరాజయ స్థానం.

అనవధారణం :- అనిశ్చయాత్మక జ్ఞానం.

అనవసరగ్రహణం :- ఇది ఒక నిగ్రహస్థానం. అవసరంకానిది చెప్పడం.

అనవస్థ :- జాతియందు జాత్యంతరం మరల దానికి జాత్యంతరం మరలా.... ఇలా అంతంలేకుండా అప్రామాణిక సజాతీయ కల్పన చేయడం.

అనాదిత్వం :- 1. ఉత్పత్తి శూన్యత్వం – ఉదా ప్రాగభావమునకు అనాదిత్వం.

అనిత్యం :- ఉత్పత్తి అయి ధ్వంస ప్రతియోగి అయినది. నైయాయిక మతమందు శబ్దము అనిత్యము. అనిత్యత్వమనగా ధ్వంస ప్రతియోగిత్వం.

అనిష్టప్రసంగః :- అనభిమతార్ధ ప్రతిపాదనం.

అనుకూలత్వం :- 1. ప్రయోజకత్వం 2. ఇచ్ఛావిషయత్వం.

అనుగమః :- అనుగత ప్రవృత్తి నిమిత్తం, యథా సర్వేషాం ఘటానాం అనుగమః ఘటత్వం ।

అనుత్పత్తిసమః :- (జాతిః) ఉత్పత్తికిముందు కారణాభావం.

అనుపకారసమః :- (జాతిః) కార్యకారణభావస్య ఉపకార నియతత్వేన అవస్థ.

అనుపలబ్ధిః :- జ్ఞానకరణాజన్య అభావానుభవాసాధారణ కారణం అనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణం.

అనుపసంహారిత్వం :- ఒక హేతుదోషం, విశిష్టసాధ్య సాధన గ్రహ విరోధినో జ్ఞానస్య విషయ తయా వ్యతిరేక వ్యాప్తి గ్రహ విరోధితా వచ్ఛేదక రూపవత్వం। "ఇదంవాచ్యం జ్ఞేయత్వాత్" అను చోట వాచ్యత్వాది యందున్న అత్యంతాభావా ప్రతియోగికం అనుపసంహా రిత్వం

అనుభవః :- (బుద్ధి) స్మృతిభిన్నంజ్ఞానం.

అనుమానం :- 1. ధూమకారణంచేత వహ్నిగ్రహణం అను మానం. అనుమానమందు రెండు అంగములున్నవి.

1. వ్యాప్తి 2. పక్ష ధర్మత వ్యాప్తిచేత సాధ్య సామాన్యసిద్ధి, హేతువుకు పక్షధర్మతా బలం చేత సాధ్యమునకు పక్షధర్మత్వ విశేషం సిద్ధించును.

2. అనుమానం ఒక ప్రమాణం.

అనుమితిః :- (అనుభవం) వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞాన జన్యం జ్ఞానం.

అనుమేయం :- 1. పక్షము 2. సాధ్యం, పర్వతోవహ్నిమాన్ ధూమాత్ అనుచోట, వహ్ని అనుమేయం.

అనుయోగిత :- 1. స్వరూప సంబంధ విశేషం 2. అఖండోపాధి. భూతలమందు ఘటమున్నపుడు భూతలనిష్ఠం, భూతల స్వరూప సంయోగసంబంధమునకు అనుయోగిత. 3. అభావత్వాత్మికా - ఘటోనాస్తి అనునపుడు ప్రతీతి విషయ అభావమందు ఘటనిష్ఠ ప్రతియోగితా నిరూపితానుయోగిత.

అనువృత్తత్వం :- సామానాధికరణ్యం.

అనువ్యవసాయం :- 1. ఘటజ్ఞానానంతరం, 'ఘటమహం జానామి' అనునది. ఇది మానసజ్ఞానం. 2. జ్ఞాతతావభాసకం బ్రహ్మ చైతన్యమని వేదాంతుల అభిప్రాయం.

అనుషంగః :- 1. అవినాభావం 2. ప్రసంగం.

అనేకత్వం :- ఏకత్వభిన్న సంఖ్యావిశిష్టత్వం.

అనైకాంతికః :- ఇది ఒక హేత్వాభాస. ఇదే 'సవ్యభిచార' శబ్దముచే కూడా వ్యవహరింపబడుచున్నది. వైశేషికరీత్యా 'సందిగ్ధం' అని సాధ్యసందేహజనక పక్షధర్మతాజ్ఞాన విషయః అని చెప్పబడింది. సాధ్యసంశయ హేతురనైకాంతికః । ఇది సాధారణ - అసాధారణ - అనుపసంహారి భేదములుగా మూడు విధములు.

అంతః :- 1. సంబంధః, 2. ధ్వంసః 3. సీమ.

అంత్యావయవిత్వం :- అవయవజన్యత్వే సతి అవయవి అజనకత్వం. పరమాణ్వాదికపాల పర్యంతం అవయవములు ద్రవ్యాంతరం ఆరంభకం అవుతాయి. ఘటం మరొక ద్రవ్యాంతరాన్ని కలిగించ లేదు. కనుక ఘటం అంత్యావయవి అగుచున్నది.

అన్యతమం :- 1. తత్తదవృత్తి శూన్యం. యథా ఘటం ఘటపట స్తంభాన్యతమం. 2. భేదకూటావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాక అభేదవత్.

అన్యథాఖ్యాతిః :- భ్రమః, యస్య యద్ధర్మవత్త్వేన జ్ఞానముచితం తస్య తద్భిన్నధర్మేణ జ్ఞానం.

అన్యథానుపపత్తిః :- స్వభావప్రయోజ్యాసంభవం, యథా - పీనో దేవదత్తః దివానభుంక్తే. అత్ర రాత్రిభోజనానంగీకారే రాత్రిభోజనాభావప్రయోజ్య పీనత్వా సంభవాత్మికా పీనత్వాన్యథానుపపత్తిః)

అన్యథాసిద్ధః :- అవశ్యక్లుప్త నియత పూర్వవర్తిన ఏవ కార్యసంభవే తత్సహభూతః । యథా - దండాదిభిరేవ ఘటరూప కార్యసంభవే తత్సహభూతం దండత్వం ఘటంప్రతి అన్యథాసిద్ధం. ఇది 3 విధాలు గానూ, కొందరు 5 విధాలుగాను చెప్పారు.

అన్యోన్యాభావం:- (అభావః) నిత్యత్వేసతి అత్యంతాభావ భిన్నత్వే సత్యభావః। యథా ఘటః పటాత్మనా న భవతి। ఈ అన్యోన్యా భావము నకు ప్రతియోగితావచ్ఛేదక సంబంధం తాదాత్మ్యమే యగును.

అన్వయః :- 1.సాధ్యం, 2.అన్వయ వ్యాప్తి - యత్రధూమస్తత్రాగ్నిః అనునది 3. శాబ్దబోధీయ సంసర్గతాఖ్య విషయతావాన్ 'ఘట మానయ' అనుచోట శాబ్దబోధ ఘట ఆనయన పరస్పర సంబంధం వల్ల కలుగుతుంది అదే అన్వయం.

అన్వయవ్యతిరేకి :- (లింగం) గృహీతాన్వయ వ్యతిరేకి సాధ్యకం. ఇది అయిదు రూపాలుగా ఉంటుంది. 1. పక్షధర్మత్వం 2. సపక్ష సత్త్వం 3. విపక్షవ్యావృత్తి 4. అబాధిత విషయత్వం 5. అసత్ ప్రతిపక్షత్వం.

అన్వయవ్యతిరేకి :- (అవయవః) ప్రతీతాన్వయ వ్యతిరేక వ్యాప్తిక హేతుబోధకో హేత్వవయవః । యథా - 'పర్వతోవహ్నిమాన్ ధూమాత్ అనుచోట ధూమాత్ అనుపదము.

అన్వయవ్యభిచారః :- కారణసత్త్వేకార్యాభావః। యధా- సమాప్తిం ప్రతి మంగళస్య కారణత్వే వక్తవ్యే కాదంబర్యాదౌ ఆశంకితో అన్వయవ్యభిచారః (తర్కదీపిక)

అన్వయిహేతుః :- (అవయవః) ఉదాహరణ సాధర్మ్యాత్ సాధ్య సాధనం హేతుః । యదా-పర్వతోవహ్నిమాన్ ధూమాత్ మహానసవత్' అనుచోట 'ధూమాత్' అను శబ్దము.

అన్వాచయః :- ఉద్దేశ్యసిధ్యా అనుద్ధేశ్యసిద్యర్థోపదేశః । యధా భిక్షాం గచ్ఛయదిగాంపశ్యేస్తాంచానయ । అత్రభిక్షామేవోద్దేశః నతుగవానయనే ।

అన్వీక్షా :- ప్రత్యక్షాగమాభ్యామీక్షితస్యాన్వీక్షణం - యధా - అన్వీక్షకీ న్యాయవిద్యేత్యాదౌ అన్వీక్షా. శ్రవణాత్ అను(పశ్చాత్) ఈక్షా అన్వీక్షా ఉన్నయనం - అని వ్యుత్పత్తి.

అపక్షేపణం :- (కర్మ) అధోదేశ సంయోగహేతుకర్మ.

అపరత్వం :- 1. వ్యాప్యత్వం, అల్పదేశవృత్తిత్వం.

అపవర్గః :- ఆత్యంతికీదుఃఖ నివృత్తిః.

అపవాదః :- 1.బాధనసాధనం వస్తుమాత్రం, 2. విశేషశాస్త్రం.

అపసిద్ధాంతః :- ఒక నిగ్రహస్థానం.

అపార్థకం :- ఇది ఒక నిగ్రహస్థానం. పౌర్వాపర్యాయోగాదప్రతి సంబద్ధార్థం.

అపేక్షాబుద్ధిః :- (బుద్ధిః) నానేకత్వ సమూహాలంబనరూపా బుద్ధిః అపేక్షాబుద్ధిః క్షణత్రయావస్థాయినీతి సిద్ధాంతః ।

అపోహ :- 1. అతద్వ్యావృత్తిః 2. అపరతర్కనిరాసాయ కృతో విపరీత తర్కః, బుద్ధిగుణభేదం.

అప్రతిపత్తిః :- ఆరంభవిషయే అనారంభః । ప్రతిషేధం వా నోద్ధరతి.

అప్రతిభా :- నిగ్రహస్థానం. ఉత్తరస్య అప్రతిపత్తిరప్రతిభా.

అప్రమా :- (బుద్ధిః) ప్రమాణాభాసజన్యః అయధార్థానుభవః. ఇది 3 విధములు 1. సంశయం 2. విపర్యయం 3. తర్కం.

అప్రాప్తకాలం :- ఇది ఒక నిగ్రహస్థానం. అవయవ విపర్యాస వచన మప్రాప్తకాలం, అవయవానాం వ్యుత్క్రమేణ కధనం.

అప్రాప్తిసమః :- (జాతిః) ప్రాప్యసాధ్యం, అప్రాప్యవాహేతోః ప్రాప్త్యా అవిశిష్టత్వాదప్రాప్త్యా అసాధకత్వాచ్చ ప్రాప్త్యప్రాప్తి సమౌ,

అభావః :- (పదార్థం) భావభిన్నః, ప్రతియోగి జ్ఞానాధీన జ్ఞాన విషయః, ఇది 4 విధములు 1.ప్రాగభావం 2.ప్రధ్వంసాభావం 3.అన్యోన్యాభావం 4.అత్యంతాభావం.

అభిఘాతః :- (సంయోగః) స్థిరస్యవేగద్ద్రవ్యసంయోగవిశేషః ।

అభిధేయత్వం :- శబ్దశక్తి విషయత్వం.

అభేధః :- తాదాత్మ్యం యధా – నీలోఘటః ఇత్యాదౌఘటే తన్నీలత్వ రూపం తాదాత్మ్యం.

అభ్యాసః :- సమానే విషయే జ్ఞానానామ భ్యావృత్తిః, పౌనఃపున్యం।

అభ్యుపగమ సిద్ధాంతః :- అపరీక్షితాభ్యుపగమాత్ తద్విశేష పరీక్షణం । యధామనసః ఇంద్రియత్వం ।

అయధార్థబుద్ధిః :- తదభావవతి తత్ప్రకారకం జ్ఞానం, యధా శుక్తౌ ఇదం రజతమితి ।

అయుతసిద్ధం :- యయోఃద్వయోర్మధ్యే ఏకమవినశ్యత్ అపరాశ్రిత మేవావతిష్ఠతే తౌ అయుతసిద్ధౌ. ఇవి 5 విధములు 1. అవయవావయవినౌ 2. గుణగుణినౌ 3. క్రియాక్రియావంతౌ 4. జాతివ్యక్తీ 5. విశేషనిత్యద్రవ్యే ।

అర్థపునరుక్తం :- నిగ్రహస్థానం . ఏ తస్య ప్రమాదాదినా సంభవః । యధా – ఘటః కలశ ఇతి.

అర్థవాదః :- (శబ్దః) స్తుత్యాది ద్వారా విధ్యర్థం శీఘ్రం ప్రవృత్తయే ప్రశంసతి. ఇది 4 విధములు 1. స్తుతి 2. నింద 3. పరకృతిః 4. పురాకల్పః ।

అర్థాపత్తిః :- (అనుమానం) అనుపపద్యమానేన అర్థేన ఉపపాదక కల్పనం । యధా – వృష్ట్యామేఘజ్ఞానం.

అలీకత్వం :- జ్ఞానావిషయత్వం. యధా – శశశృంగాదేరలీకత్వం.

అవగాహనం :- విషయితా । యధా – ఘటవద్భూతలం ఇతి జ్ఞానం.

అవచ్ఛిన్నత్వం :- 1. వ్యాపకత్వం. అవచ్ఛిన్నత్వావచ్ఛేదకత్వయోః పరస్పరం నిరూప్య నిరూపకభావో బోధ్యః । 2. సామానాధికరణ్యం. 3. స్వరూపసంబంధ విశేషః – యధా – 'అగ్రేవృక్షః కపిసంయోగీ నమూలే' ఇత్యాదౌ కపిసంయోగస్య అగ్రావచ్ఛిన్నత్వం । వృక్షసంబంధి అగ్రభాగ వృత్తిత్వమిత్యర్థంః । 4. విశిష్టత్వం – యధా ఘటత్వా వచ్ఛిన్నోఘటః। ఇత్యాదౌ ఘటస్య ఘటత్వావచ్ఛిన్నత్వం. 5. సాహిత్యం యధా – 'శరీరావచ్ఛిన్న ఆత్మని భోగో జాయత' ఇత్యాదౌ ఆత్మనః శరీరావచ్ఛిన్నత్వం ।

అవచ్ఛేదః :- 1. ప్రతియోగి 2. వ్యాప్తిః.

అవచ్ఛేదకత్వం :- 1. స్వరూపసంబంధ విశేషః । సమానాధికరణ యోరేవధర్మ యోరేవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదక భావఇతి సామాన్య నియమః 2. వ్యాపకత్వం 3. వ్యాప్యత్వం 4. స్వాశ్రయ జన్యత్వం 5. తదధి కరణావృత్తిత్వేన జ్ఞాయమానత్వం. యధా – 'ఘటత్వేన పటోనాస్తి' ఇత్యాదౌ ఘటత్వే పటనిష్ఠప్రతి యోగితాయాః అవచ్ఛేదకత్వం. మరొక విషయం – 'ఇదానీం చత్వరే గౌర్నాస్తి' ఇత్యాదౌ ఏతత్కాలేపి గవా భావస్య అవచ్ఛేదకత్వం, దేశేవృత్తే కాలస్య అవచ్ఛేదకత్వం – కాలేవృత్తే

దేశస్యావచ్ఛేదకత్వమితి నియమేన గవాభావావచ్ఛేదకత్వం కదా చిద్దేశస్య కదాచిత్తు కాలస్యాపి సంభవతి. దేశ కాలయోరవచ్ఛేద కత్వంతు స్వరూప సంబంధ రూపమేవ - ఇతి నియమః ।

అవధానః :- చిత్తస్య విలక్షణః సంబంధ విశేషః । ఇది 2 విధములు 1. అనుపేక్షణీయత్వం 2. విషయాంతర సంచార రాహిత్యం.

అవయవః :- (ద్రవ్యావయవః) ద్రవ్యస్య సమవాయికారణం. యధా - అవయవావయవినోః సంబంధ సమవాయః ఇత్యాదౌ, కపాలం ఘటస్యావయవః, తంతుశ్చపటస్యావయవః । సచఅవయవః పరమాణూనారభ్య కపాలపర్యంతం, తంతుపర్యంతం చానేకధా ।

అవయవః :- (న్యాయావయవః) పరార్థానుమాన వాక్యైకదేశః - అవయవములు 5 - 1. ప్రతిజ్ఞ 2. హేతు 3. ఉదాహరణం 4. ఉపనయం 5. నిగమనం.

అవయవి :- జన్యద్రవ్యం, యధా - ఘటపటాది.

అవసరః :- (సంగతిః) జిజ్ఞాసితార్ధ సిద్ధిత్వం ।

అవిజ్ఞాతార్థం :- నిగ్రహస్థానం 1. పరిషత్ ప్రతివాదిభ్యాం త్రిరభి హితమపి అవిజ్ఞాతం. అవిజ్ఞాతార్థం. 2. అతిద్రుతోచ్చారిత మపి.

అవినాభావః :- 1. వ్యాప్తిః 2. సంబంధమాత్రం.

అవ్యభిచారః :- సాధ్యాభావవద్ వృత్తిత్వం వ్యభిచారః, తస్యా భావః

అవ్యవహితత్వం :- తత్పూర్వకాలీన ధ్వంసాప్రతియోగిత్వం.

అవ్యాప్తిః :- ఒక లక్షణ దోషం. లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమానాధికరణా త్యంతాభావ ప్రతియోగిత్వం – యథా – గోః కపిలత్వస్య లక్షణ త్వాంగీకారే శుక్లగవి కపిలత్వస్యాభావేన అవ్యాప్తిః.

అవ్యాప్యవృత్తిత్వం :- స్వాత్యంతాభావ సమానాధికరణత్వం । యథా – 'అగ్రే వృక్షః కపిసంయోగీ న మూలే' ఇతి ప్రతీత్యైకస్మిన్న ప్యధికరణే వృక్షే కపిసంయోగ – కపిసంయోగాభావయోః అగ్రమూలా త్మక ప్రదేశం విశేషావచ్ఛేదేన విద్యమానత్వాత్ తయోః అవ్యాప్య వృత్తిత్వం సంగచ్ఛతే ।

అసంగతిః :- సందర్భాభావః.

అసంబంధః :- 1. అసమవేతత్వం. అసమవేతత్వమనగా, ప్రతి యోగిత్వ, అనుయోగిత్వ ఏతదన్యతర సంబంధేన సమవాయా భావః । 2. పరస్పరావచ్ఛేద్యఅవచ్ఛేదక భావాపన్న విషయతా నిరూపకత్వ శూన్యత్వం ।

యదా – 'సుందరః పురుషోదండీ' ఇక్కడ పురుషాంశ యందు దండ – సౌందర్యములు విశేషణంగా ఒకేసారి భాసించిననూ వాటికి పరస్పరం అసంబంధం వున్నది.

అసంభవం :- ఇది ఒక లక్షణ దోషం. లక్ష్యమాత్రావృత్తిత్వం । యథా – 'గోరేకశఫత్వ'రూప లక్షణస్యాసంభవః । 2. స్వరూపాసిద్ధి – ఒక హేత్వాభాస. యథా – గోరేక శఫత్వస్య లక్షణత్వే స్వరూపాసిధ్యాత్మకో హేత్వాభాసః.

అసత్ :- 1. సత్తావద్ భిన్నం. ప్రాచీననైయాయిక మతమందు సామాన్యాది చతుష్టయం అసత్ 2. తత్కాలీన స్వజనకాభావ ప్రతియోగి, యథా – ఘటపటాదికార్యం స్వస్యోత్పత్తేః ప్రాగసత్ (వై.ఉ.9-1-1)

అసద్ధేతుః :- హేత్వాభాసవంటిదే.

అసమవాయికారణం :- (కారణం) కార్యేణ కారణేనవా సహైకస్మిన్నర్థే సమవేతత్వేసతి కారణం యత్తత్. యథా–తంతు సంయోగః పటస్య అసమవాయి కారణం. తంతుసయోగః పటస్య అసమవాయి కారణం. తంతురూపంచ పటగతరూపస్యా సమవాయికారణం. ఇది 2 విధములు 1. కార్యైకార్థ సమవాయాత్. 2. కారణైకార్థ సమవాయాత్.

అసాధారణః :- (హేత్వాభాస) సపక్షవిపక్ష వ్యావృత్తో హేతుః । 2. సాధ్యాసమానాధికరణే హేతుః, యథా – శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాత్.

అసాధారణ కారణత్వం :- కార్యత్వానవచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత కారణతాశ్రయత్వం. యథా – ఘటత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి

దండస్యా సాధారణ కారణత్వం. కార్యమాత్రమునకు కాలాదులు సాధారణ కారణం.

అసాధారణత్వం :-(హేతుదోషః) సర్వసపక్షవ్యావృత్తత్వం. యదా శబ్దోనిత్యః శబ్దత్వాదిత్యత్ర శబ్దత్వస్య అసాధారణత్వం. ఏతద్ జ్ఞానం అనుమితేః సాక్షాత్ ప్రతిబంధకం ।

అసాధారణ ధర్మః :- లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతో ధర్మః, యధాగోర్లక్షణం హి సాస్నాదిమత్త్వం అసాధారణ ధర్మః.

అసిద్ధః :- (హేత్వాభాసః) యత్రవ్యాప్తిః పక్ష ధర్మత్వం వా నాస్తి సః అసిద్ధః - యధా - ఘటోద్రవ్యం శ్రవణత్వాత్ అత్ర శ్రవణత్వ హేతురసిద్ధః. ఇది 3 విధములు 1. ఆశ్రయాసిద్ధిః 2. స్వరూపాసిద్ధిః 3. వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః.

అసిద్ధిః :-('హేతుదోషః)పరామర్శ ప్రతిబంధక జ్ఞాన విషయో ధర్మః యధా-'కాంచన మయహ్రదః కాంచనమయ వహ్నిమాన్ కాంచన మయధూమాత్' ఇత్యాదౌ కాంచన మయత్వాభావవత్ హ్రదాదిః ।

అస్తిత్వం :- కాలసంబంధిత్వం.

అహంకారః :- అహమిత్యభిమానం. శరీరాది విషయకో మిథ్యా జ్ఞాన విశేషః.

అహేతు సమః :- (జాతిః) త్రైకాల్యాసిద్ధేర్హేతో రహేతుసమః కాల త్రయేపి హేతుత్వాసంభవేనాహేతుత్వకధనం.

ఆ

ఆకాంక్షా :- అభిధానాపర్యవసానం. ఆకాంక్ష శాబ్దబోధకు సహ కారిణి. యథా – 'ఘటమానయ' అనుచోట క్రియాపదకారక పదము లకు ఆకాంక్ష.

ఆకారః :- 1. విషయతా 2. అభేదః (తాదాత్మ్యం) యథా – అయంఘట ఇత్యాకారకం జ్ఞానం, ఇత్యాదౌతాదృశ విషయతా.

ఆకాశం :- (ద్రవ్యం) 1. శబ్దసమవాయికారణం 2. శబ్దగుణకం, తచ్చైకం విభు, నిత్యంచ.

ఆకృతిః :- అవయవసంస్థాన విశేషః యథా – ఘటస్య కంబుగ్రీ వాది రాకృతిః.

ఆత్మా :- (ద్రవ్యం) ఆత్మత్వ సామాన్యవాన్.

2. ఆత్మత్వంనామ సమవాయేన జ్ఞానేచ్ఛాదిమత్వం.

3. జ్ఞానాధికరణం.

ఆత్మాశ్రయః :- (తర్కః) స్వస్య స్వాపేక్షాపాదకః ప్రసంగః। యథా – కార్యత్వావచ్ఛిన్న కార్యతానిరూపిత కారణత్వం సాధారణ కారణత్వ మిత్యాదౌ। అత్ర ఏకం కార్యత్వమవచ్ఛేదకం, అపరం త్వవచ్ఛేద్యం తదా చావచ్ఛేదక జ్ఞానం వినా అవచ్ఛేద్య జ్ఞానంన భవతి. అవచ్ఛేద్య

జ్ఞానం వినా అవచ్ఛేదక జ్ఞానం చన భవతి. పరస్పర సాపేక్షత్వాది త్మాశ్రయః.

ఆధారతా:-అధికరణత, అయంచ అఖండోపాధిరితి నైయాయికాః

ఆధేయతా :- ఆధేయమితి ప్రతీతినియామకోధర్మవిశేషః (వృత్తిత్వం) యధా-'భూతలంఘటవత్' ఇత్యాదౌఘటే భూతలాధేయతా.

ఆపః :- (ద్రవ్యం) రూపరసస్పర్శవత్యః ఆపో ద్రవాః స్నిగ్ధాః. 2. శీతస్పర్శవత్యః వై.2-2-5.

ఆప్తః :- ఆప్తఃఖలు సాక్షాత్కృతధర్మా. ఋష్యార్యమ్లేచ్ఛా నాం సమానం లక్షణం. తధా చ సర్వేషాం వ్యవహారాః ప్రవర్తంతే. సాక్షాత్కరణమాప్తిః తయాప్రవర్తత ఇత్యాప్త ఇత్యర్ధః (వాత్స్యాయన న్యాయభాష్యం 1.1.7).

ఆభాసః :- 1. నిగ్రహస్థానం. 2. అప్రమాజ్ఞానహేతుః. 3. ప్రతికూలః, విరుద్ధోవా 4. భ్రమః.

ఆరంభః :- 1. ఆద్యప్రవృత్తిః 2. జ్ఞాతుఃఈప్సా ప్రయుక్తస్య సుఖసాధనావాప్తయే సమీహావిశేషః (న్యాయభాష్యం)

ఆశ్రయాసిద్ధః :- (హేతుభాసః) యస్యహేతోరాశ్రయోనావగమ్యతే సః, యధా - 'గగనారవిందం సురభి అరవిందత్వాత్ సరోజార

విందవత్' అత్త అరవిందత్వం ఆశ్రయాసిద్ధం. దీనినే 'పక్షతావచ్ఛేదకా భావవత్ పక్షకః' అని కూడా చెప్పవచ్చు.

ఆసత్తిః :- పదానామవిలంబనోచ్చారణం. యథా – 'గామానయ శుక్లాం దండేన' ఇతి.

ఇ

ఇచ్ఛ :- (గుణః) ఇదం మే భూయాదిత్యేవం రూపో కామః అభిలాషోవా । స్వార్థం పరార్థం వా అప్రాప్తప్రార్థనా.

ఇంద్రియం :- స్వవిషయగ్రహణ లక్షణానీంద్రియాణి. ఇది రెండు విధములు. 1. అంతరింద్రియం – మనః 2. బహింద్రియం – ఘ్రాణాదిపంచ.

ఉ

ఉత్కర్షః :- 1. అవిద్యమానధర్మారోపః.
2. గుణనిష్ఠజాతివిశేషః 3. ఉత్కృష్టః ।

ఉత్క్షేపణం :- (కర్మ) ఊర్ధ్వదేశ సంయోగహేతుః కర్మ.

ఉత్తరత్వం :- 1. స్వాధికరణకాల ధ్వంసాధికరణత్వం – యథా – చైత్రోత్త రత్వం వైశాఖమాసస్య.

ఉత్తరం :- 1. పరపక్షప్రతిషేధః (వాత్స్యా 5-2-19.)
2. ప్రశ్ననివర్తకం వాక్యం.

ఉత్తేజకత్వం :- ప్రతిబంధకకోటి ప్రవిష్ట అభావ ప్రతియోగిత్వం. యథా - దాహంప్రతి మణి విశేషకస్య ఉత్తేజకత్వం.

ఉత్పత్తిః :- ప్రాగుత్పత్తేరసత్ కారణ వ్యాపారాదుత్పద్యతే.

ఉత్పత్తి కాలావచ్ఛిన్నత్వం :- స్వాధికరణ సమయధ్వంసవదన్య కాలసంబంధః. యథా - యదా యోఘటః ఉత్పద్యతే తదాతస్య ఘటస్య తత్కాలావచ్ఛిన్నత్వం.

ఉదాహరణం :- (న్యాయావయవః) సాధ్యసాధర్మ్యాత్ తద్ధర్మభావీ దృష్టాంత ఉదాహరణం (గౌ.1-1-36)

ఉదీచీ :- (దిక్) ప్రాచ్యాభిముఖ పురుష వామ ప్రదేశావచ్ఛిన్నా దిగుదీచీ (వై 2-2-15) అత్ర వామత్వంతు శరీరావయవవృత్తి జాతి విశేషః.

ఉద్దేశః :- నామధేయేన పదార్థ మాత్రస్య అభిధానం. యథా - ప్రమాణప్రమేయ .... ఇత్యాద్యభిధానం.

ఉపచారఛలం :- (ఛలం) ధర్మవికల్పనిర్దేశేర్థ సద్భావప్రతిషేధ ఉపచారంఛలం (గౌ.1-2-14).

ఉపజీవకత్వం:- కార్యత్వం. యథా-ఘటస్య దండోప జీవకత్వం.

ఉపజీవ్యత్వం :- 1. కారణత్వం 2. ప్రయోజకత్వం.

ఉపనయః :- (న్యాయావయవః) ఉదాహరణాపేక్షస్తథేత్యుప సంహారో న తథేతి వా సాధ్యస్యోపనయః (గౌ-1-1-38)

ఉపపత్తిః :- 1. జ్ఞానం యథా - సమానానేకధర్మోపపత్తేః.
2. సాధక ప్రమాణోపన్యాసరూపాయుక్తిః.

ఉపమర్దః :- 1. ఏకరూపనివృత్తౌ రూపాంతరోపజనః (వాత్స్యా 2-2-56) 2. నాశ ఇతి మాయావాదినః.

ఉపమానం :- (ప్రమాణం) ప్రసిద్ధసాధర్మ్యాత్ సాధ్యసాధన ముపమానం. యథా - గౌరేవం గవయః.

ఉపమితిః:-(అనుభవః)సాదృశ్యజ్ఞానకరణకం జ్ఞానం(న్యాయ మంజరి).

ఉపమేయత్వం :- సాదృశ్యానుయోగిత్వం. యథా - 'చంద్ర వన్ముఖం' ఇత్యాదౌ ముఖస్యోపమేయత్వం.

ఉపలక్షణం :- (వ్యావర్తకం, ప్రకారోవా) అవిద్యమానం సత్ వ్యావర్తకం. యథా- జటాభిస్తాపసః ఇత్యాదౌ తాపసాదౌ కాలాంతరేణ జటాదికం. ఉపలక్షణస్య శాబ్దబోధేజ్ఞానం నాస్తీతి సిద్ధాంతః.

ఉపలబ్ధిః:- బుద్ధిరుపలబ్ధిఃజ్ఞానమిత్యనర్థాంతరం (గౌ-1-1-15).

ఉపసంహారః:-1.సహచారః 2.ఉపన్యాసః 3.నిశ్చయః 4.విస్తరేణ నిరూపితస్య పదార్థస్య సారాంశకథనేన తన్నిరూపణ సమాపనం.

ఉపసర్జనం :- 1. గౌణం, అప్రధానం, యథా - ధనవాన్దేవదత్త ఇత్యాదౌ విశేషణీభూతం ధనముపసర్జనం.

ఉపాదానం :- 1. సమవాయికారణం. 2. అధిష్ఠానమాత్రం.

ఉపాధిః :- 1. నిమిత్తం, ప్రయోజకం, కారణం. యథా - వాయోః ప్రాణాపానాదిసంజ్ఞాయాం హృదాదిస్థానం ముఖనిర్గమాది క్రియా చోపాధిః 2. ధర్మమాత్రం. 3. యదభావేన యద్వదన్యత్వేన వా సాధనవతి సాధ్యాభావ ఉన్నీయతే స ఉపాధిరితి నవ్యా వదంతి.

ఇది 2 విధములు 1. నిశ్చితం 2. సందిగ్ధం.

ఉపాలంభః :- పరపక్షదూషణం - ప్రతిషేధః (వాత్స్యా 1-1-41)

ఉపేక్షా :- సుఖదుఃఖో భయాసాధనత్వజ్ఞానం. యథాతృణం సుఖ దుఃఖాసాధనం ఇతి జ్ఞానం.

ఉపోద్ఘాతః :- (సంగతిః) ప్రకృతోపపాదకత్వం.

ఉష్ణత్వం :- స్పర్శనిష్ఠో జాతివిశేషః.

ఊ

ఊర్ధ్వా :- (దిక్) అదృష్టవదాత్మ సంయోగజన్యాగ్నిక్రియాజన్య సంయోగాశ్రయః, వ్యపదేశాంతరం ప్రాచ్యాది.

ఊహః :- తర్కః - కల్పనం - అనుమానం.

ఏ - ఐ - ఔ

ఏకః :- 1. సజాతీయనిష్ఠ భేదాప్రతియోగి. 2. కేవలః

ఏకకార్యత్వం :- (సంగతిః) ఏకకార్యానుకూలత్వం.

ఏకమాత్రవృత్తిత్వం :- స్వాశ్రయనిష్ఠభేదా ప్రతియోగ్యా శ్రయ కత్వం (రామరుద్రీ) యథా - ఆకాశత్వస్య ఏకమాత్రవృత్తిత్వం.

ఏకవాక్యత్వం :- విశిష్టైకార్థ ప్రతిపాదకత్వం. (గదాధరి)

ఏకాంతః :- 1. అవ్యభిచారః 2. నియమః.

ఏకార్థసమయః :- స్వసమవాయి సమవేతత్వం. యథా - ఏకం రూపం ఇత్యాదౌ ఏకత్వరూపయోరేకార్థ సమవాయః.

ఐకాధికరణ్యం :- సామానాధికరణ్యం.

ఐకాంతికః :- 1. ఏకమాత్ర వ్యాప్తిగ్రాహక సహచారోయత్రసః యథా-వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ధూమ ఐకాంతికః 2. అవశ్యం భావీతి వేదాంతినః (వాచ)

ఔలూక్యః :- వైశేషిక సూత్రకారః కణాదః । అత్ర వ్యుత్పత్తిః ఉలూ కస్య తన్నామకస్య ఋషేరపత్యమౌలూక్యః ।

క

కణాదః :- వైశేషిక సూత్రకారః కశ్యపగోత్రజః

కథా :- నానావక్తృకః పూర్వోత్తర పక్ష ప్రతిపాదక వాక్య సందర్భః

కర్మ :- (పదార్థం) చలనాత్మకం. ఇది 5 విధములు. ఉత్క్షేపణం - అపక్షేపణం - ఆకుంచనం - ప్రసారణం - గమనం.

కారణం :- కార్యాత్ పూర్వభావోనియతః అన్యథా సిద్ధశ్చతత్ ఇది 2 విధములు. 1. ముఖ్యం 2. అముఖ్యం.

1. ఘటాదికం ప్రతిమృదాదికం కపాలాదికం వా ఈ ముఖ్యము కూడా మరల మూడు విధములు. 1.సమవాయి 2. అసమవాయి 3. నిమిత్తములు.

2. అముఖ్యకారణం అసాధారణం నిమిత్తమే. ఇది అనేక విధములుగా యుంటుంది.

కార్యకారణభావః :- యత్కించిన్నిష్ఠకార్యతా నిరూపిత కారణత్వ యత్ కించిన్నిష్ఠ కారణతానిరూపిత కార్యత్వ - ఏత దన్యతరాత్మ కో ధర్మః.

కార్యం :- 1. ప్రాగభావ ప్రతియోగి "ఘటోత్పత్తేః పూర్వం ఇహ ఘటో భవిష్యతి ఇతి యా ప్రతీతిర్జాయతే తత్ ప్రతీతి విషయ

భూతోయః అభావః స ఏవ ఘటప్రాగభావః తత్ ప్రతియోగి ఘటాది రూపం కార్యం" ఇతి.

2. కారణపశ్చాద్భావి.

కార్యసమః :- (జాతిః) ప్రయత్నకార్యానేకత్వాత్ కార్యసమః (గౌ.5.1.37).

కాలః :- (ద్రవ్యం) అతీతాది వ్యవహారహేతుః

కాలిక సంబంధావచ్ఛిన్న అధికరణత్వమేవ కాలత్వం.

కీలాత్యయాపదిష్టః :- (హేత్వాభాసః) దీనినే 'బాధితం' అని వ్యవహరిస్తారు. యధా - అగ్నిరనుష్ణః పదార్థత్వాత్ కృతకత్వాద్యా జలవదితి.

కేవలవ్యతిరేకి :- (అనుమానం) యత్ర వ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవాస్తి తత్ - యధా - 'పృధివీ ఇతరేభ్యోభిద్యతే గంధవత్వాత్' ఇత్యత్ర గంధవత్వం కేవలవ్యతిరేకి.

కేవలాన్వయి :- (అనుమానం) యత్ర అన్వయ వ్యాప్తిరేవాస్తితత్ - యధా ఘటోభిధేయః ప్రమేయత్వా దిత్యత్ర ప్రమేయత్వం కేవలాన్వయి. అభిధేయత్వస్య ప్రమేయత్వస్యచ సర్వత్ర సత్త్వాత్ సాధ్యాభావాదేర ప్రసిద్ధత్వాత్ ।

కోటిః :- 1. సంశయజనక జ్ఞానీయప్రకారతావాన్ 2. పూర్వపక్షః

కోటితా :- ప్రకారతావిశేషః. యథా - వహ్నిమాన్నవా ఇతి సంశయే వహ్న్యాదేః కోటితా.

క్రోడపత్రం :- న్యాయాదిశాస్త్ర గ్రంథస్థ లక్షణాదిపరిష్కారాణాం ఊహాపోహాభ్యాం శంకోత్తర రూపేణ ఖండనమండన వ్యవస్థాపన పత్రం. యథా తర్కశాస్త్రే చంద్రనారాయణీ, దులాలీ, కాలీ, శంకరీ, మాధురీ, పత్రాణి క్రోడ పత్రాణిసంతి.

క్షణికత్వం :- తృతీయక్షణవృత్తి ధ్వంసప్రతియోగిత్వం. ప్రథమక్షణే ఉత్పద్యతే, ద్వితీయక్షణే తిష్ఠతి, తృతీయక్షణే నశ్యతి ఇతి తాత్పర్యం. బౌద్ధాస్తు ద్వితీయక్షణోత్పన్న ధ్వసప్రతియోగిత్వం.

ఖ - గ - ఘ

ఖండప్రళయః :- (ప్రలయః) కార్యద్రవ్యానధికరణ కార్యాధికరణ కాలః (న్యా.మంజరి) అయమేవ అవాంతరప్రలయః ఇత్యుచ్యతే.

ఖ్యాతిః :- 1. జ్ఞానం 2. ప్రశంస 3. ప్రసిద్ధిః.

గంధః :- ఘ్రాణగ్రాహ్య యోఽర్థః సః స చ పృథివీమాత్రవృత్తిః.

గమకత్వం :- నిత్యసాకాంక్షత్వం యథా - చైత్రస్యగురుకులం మైత్రస్య దాసభార్యేత్యాదౌ గమక త్వాత్సమాసః. చైత్రపదార్థస్య గురుత్వే మైత్రపదార్థస్య చ దాసత్వే నిరూపితత్వ సంబంధేన అన్వయః.

గుణః :- 1. ప్రమాయా అసాధారణ కారణం. ప్రత్యక్షే విశేషణ విశేష్య సంనికర్షోగుణః, గుణత్వరూపజాతిమాన్, తర్కశాస్త్రమందు గుణములు 24 రూపరస గంధ స్పర్శ సంఖ్యా పరిమాణ పృధక్త్వ సంయోగ విభాగ పరత్వాపరత్వ గురుత్వ ద్రవత్వస్నేహ శబ్ద బుద్ధి సుఖ దుఃఖిచ్ఛాద్వేష ప్రయత్న ధర్మాధర్మ సంస్కారములు.

గురుత్వం :- (గుణః) ఆద్యపతన అసమవాయికారణం. పతనం నామ అధోదేశ సంయోగానుకూలో వ్యాపారః.

గోచరత్వం :-జన్యజ్ఞానవిషయత్వం యధా-ఘ్రాణస్యగోచరో గంధః.

ఘటః :- కంబుగ్రీవాదిమాన్ పృథు బుధ్నోదరాకృతియుక్తః పదార్థ విశేషః

ఘటకత్వం :- 1. తద్విషయతావ్యాపక విషయతావత్వం. యదా – వహ్న్య భావ జ్ఞానీయ విషయతావ్యాపకత్వస్య వహ్ని విషయతా యాం సత్త్వేన వహ్నేః వహ్న్యభావ ఘటకత్వం 2. అవచ్ఛేదకత్వం.

ఘటితత్వం :- తద్విషయతావ్యాప్య విషయతావత్వం. యదా – వహ్న్య భావ విషయతాయాః వహ్ని విషయతావ్యాప్యత్వేన వహ్న్య భావస్య వహ్ని ఘటితత్వం.

ఘ్రాణం :- గంధోపలబ్ధి సాధనమింద్రియం.

చ

చక్రం :- (తర్కః) తదపేక్షాపేక్ష్యపేక్షిత్వ నిబంధనోఽనిష్ట ప్రసంగః ఇది ఉత్పత్తి - స్థితి - జ్ఞప్తిగా మూడు విధములు.

1. జ్ఞప్తియందు - యధా - 'ఏతద్ఘటజ్ఞానం యది ఏతద్ ఘటజ్ఞాన జన్యజ్ఞానజన్య జ్ఞానజన్యంస్యాత్, తదా ఏతద్ఘటజ్ఞాన జన్యజ్ఞాన జన్య జ్ఞానభిన్నం స్యాత్ ।

2. ఉత్పత్తియందు - ఘటోఽయం యదిఏతత్ ఘటజన్యజన్య జన్యం స్యాత్ తదా ఏతద్ఘటజన్యజన్యభిన్నఃస్యాత్.

3. స్థితియందు - 'ఘటోఽయం యది ఏతద్ ఘటవృత్తి వృత్తి వృత్తిఃస్యాత్ తదా తధాత్వేనోపలభ్యేత' ఇతి.

చక్షుః :- రూపోపలబ్ధి సాధనమింద్రియం.

చతురణుకం :- (జన్యద్రవ్యస్యావయవః) చతుర్భిఃత్ర్యణుకైర్య దుత్పద్యతే తత్. ఇలాగే పంచాణుకములను ఊహించాలి.

చరమత్వం :- స్వజాతీయ పదార్ధ ప్రాగభావానధికరణత్వం. యధా తంతుః పటస్య చరమావయవః ఇత్యాదౌ అవయవస్య చరమత్వం.

చేష్టా :- (కర్మ) హితాహిత ప్రాప్తి పరిహారార్ధః స్పందః.

చైతన్యం :- జ్ఞానవత్వం యథా - శరీరస్యన చైతన్యం మృతేషు వ్యభిచారతః.

ఛలం :- వచనవిఘాతోఽర్థవికల్పోపపత్యా ఛలం. అనిష్టమర్థ మారోప్య తన్నిషేధశ్ఛలం మతం (తార్కికకరక్ష) 'నవ కంబలోయం దేవదత్తః' ఇత్యత్ర నూతనాభిప్రాయేణ ప్రయుక్తస్య శబ్దస్య నవత్వ సంఖ్యా విశిష్ట మర్థాంతర మాంశంక్య కశ్చిత్ దూషయతి, నాస్య నవకంబలాః సంతి దరిద్రత్వాత్, నహ్యస్య ద్విత్వమపి సంభావతే। కుతో నవ ఇతి।

జ

జగత్ :- స్థావరజంగమాత్మకం సర్వపదార్థజాతం.

జన్మ :- శరీరేంద్రియ బుద్ధీనాం నికాయ విశిష్టః ప్రాదుర్భావః (న్యాయభాష్యం) ఇది 4 విధములు - అండజ - ఉద్భిజ - స్వేదజ - జరాయుజములు.

జల్పః :- (కధా) ఉభయపక్ష సాధనవతీ విజిగీషుకథా.

జహత్ స్వార్థా :- (లక్షణా) యత్ర వాచ్యార్థస్యాన్వయా భావస్తత్రజ హతీ యథా - మంచాః క్రోశంతి. అత్రమంచాధిష్ఠిత పురుషాః ఇతి బోధ్యం - లక్షతావచ్ఛేదకరూపేణ లక్షమాత్ర బోధ ప్రయోజ కాలక్షణా (న్యాయబోధిని) యథా - గంగాయాం ఘోషః ఇత్యత్ర గంగాపదస్య తీరే లక్షణా.

జహదజహత్స్వార్థా :- యత్రవాచ్యైకదేశత్యాగే నైక దేశా న్వయస్తత్ర జహదజ హతీలక్షణా యథా - సోఽయందేవదత్తః

జాతిః :- (సామాన్యం) సమాన ప్రసవాత్మికాజాతిః.

జీవః :- 1. (ఆత్మా) యోఘ్రాణాదీనాం కరణానాం ప్రయోక్తా స ఆత్మా. 'అహంసుఖీ' ఇత్యాది మానసప్రత్యక్ష విషయంవల్ల ఆత్మసిద్ధి కలుగుచున్నదని నైయాయికులమతం, అయితే వైశేషికులు 'అహంసుఖీ' అనుచోట యోగ్యవిశేషగుణ యోగంచేతనే ఆత్మసిద్ధి కలుగుచున్నది కాని కేవలం ప్రత్యక్షం వల్లకాదని అంటారు.

2. ఘటావచ్ఛిన్నాకాశవత్ శరీరత్రితయావచ్ఛిన్నం చైతన్యం.

3. జీవః సుఖదుఃఖ వైచిత్ర్యా న్నానాభూతఏవ ప్రతిశరీరం భిన్నః విభుర్నిత్యశ్చేతి (తర్కసంగ్రహం)

జ్ఞాతతా :- 1. జ్ఞానవిషయతా. యథా - జ్ఞాతో ఘటః ఇతి ప్రతీతివిషయో జ్ఞాతతేతి నైయాయికాః.

జ్ఞానేంద్రియం :- (ఇంద్రియం) బాహ్యాజనకం ఇంద్రియం - జ్ఞానేంద్రియాణిషట్.

జ్ఞాపకత్వం :- 1. జనకజ్ఞానవిషయత్వం. యథా-పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాత్ - ఇత్యత్ర ధూమస్య జ్ఞాపకత్వం.

జ్ఞాప్యత్వం :– జన్యజ్ఞాన విషయత్వం – యధా ధూమాద్ వహ్నిమా నిత్యాదౌ వహ్న్యాన్వయి జ్ఞాప్యత్వం పంచమ్యర్థః ప్రాచీనమతేతు జ్ఞాపకత్వ మేవ పంచమ్యర్థః.

జ్ఞేయత్వం :– జ్ఞాన విషయత్వం. యధా – భూతలం ఘటవత్ ఇతి చాక్షుష పత్యక్షే ఘటస్య జ్ఞేయత్వం.

ట – త – ద

టిప్పనీ :– 1. టీకాయాష్టీకా యధా – చింతామణి టీకాయాః దీధిత్యాఖ్య వ్యాఖ్యాయాః టీకా – జగదీశకృతాజాదీశీ, గదాధరకృతా గాదాధరీ చ టిప్పణీ.

2. ప్రథమ వ్యాఖ్యా పిటిప్పణీత్యుచ్యతే.

టీకా :– మూలగ్రంధస్య అప్రతిపత్తి విప్రతిపత్తి అన్యధా ప్రతిపత్తి నివారణేన తత్కుర్తురభిప్రేతార్థస్య శబ్దాంతరేణ వివరణం. యధా – శ్రీమద్ భాగవతస్య టీకా విజయధ్వజీ.

తటస్థ :– వాదిప్రతివాది భావానా పన్న ఉదాసీనః యధా తటస్థః శంకతే.

తటస్థ లక్షణం :– యావల్లక్ష కాలమనవస్థాయిత్వే సతి యద్ వ్యావర్తకం తత్ – యధా – పృథివ్యా గంధవత్త్వం తటస్థం లక్షణం

భవతి అత్ర మహాప్రలయే పరమాణుషు ఉత్పత్తికాలే ఘటాదిషుచ గంధాభావాత్తధాత్త్వం యుజ్యతే.

తత్త్వజ్ఞానం :- యధార్ధజ్ఞానం. యధా – ఆత్మా శరీరాదిభ్యోభిన్నః ఇత్యాకారకం జ్ఞానం.

తత్త్వం :- సతశ్చ సద్భావః అసతశ్చ అసద్భావః.

తంత్రం :- ఇతిరేతారాభిసంబంధ్ధ స్యార్థస్య సమూహస్య ఉపదేశః శాస్త్రం. (న్యాయభాష్యం 1-1-16).

తమః :- (అభావః) తేజసః అభావః.

తర్కః :- 1. అన్వీక్షికీవిద్యా న్యాయశాస్త్రం.

2. కణాదముని ప్రణీతం దశాధ్యాయాత్మకం సూత్రోపనిబద్ధం వైశేషిక దర్శనం. యధా 'అధాతో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః' (వై. సూ 1-1-1) ఇత్యారభ్య 'తద్వచనాదామ్నాయస్య ప్రామాణ్యమితి (వై.సూ 10.2.9) ఇత్యేతత్పర్యంతం తర్కశాస్త్రం.

తాత్పర్యం :- ఇతర పదస్యేతర పదార్ధ సంసర్గజ్ఞాన పరత్వం.

తాదాత్మ్యం :- 1. తద్వృత్తి ధర్మవిశేషః యధా – ప్రాచీనమతే తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకో యః అభావః సోఽన్యోన్యాభావః ఇత్యన్యోన్యాభావ స్వరూపే నిరూపణీయే 'ఘటాన్యోన్యాభావః' ఇత్యత్రఘటత్వమేవ ఘట తాదాత్మ్యం.

2. ఐక్యం.

తాదృశం :- తుల్యదర్శనం.

తుల్యవృత్తి వేదత్వం :- ఏకజ్ఞాన విషయత్వం.

త్రసరేణుః :- త్ర్యణుకం

త్రుటిః :- ద్వ్యణుకం త్ర్యణుకం వా. (గౌ.4-2-15)

త్ర్యణుకం :- త్రిభిః ద్వ్యణుకైఃయదుత్పద్యతే తత్. యధా గవాక్ష రంధ్రే తరణికిరణస్థం నిరీక్షతే యద్రజః సర్వతః సూక్ష్మంత్ర్యణుకం తన్నిగద్యతే.

దర్శనం :- చాక్షుషప్రత్యక్షం.

దినం, దివసః :- సూర్యకిరణావచ్ఛిన్నః కాలః.

దీర్ఘత్వం :- (పరిమాణం) 'ఇదందీర్ఘం' ఇతి వ్యవహారసిద్ధః.

దుఃఖం :- (గుణః) ప్రతికూలవేదనీయం (వాత్స్యా 1-1-2).

దూరత్వం :- దైశికం పరత్వం.

దృష్టాంతః :- లౌకికపరీక్షకాణాం యస్మిన్నర్థే బుద్ధిసామ్యం సః ఇది 2 విధములు. 1. సాధర్మ్య దృష్టాంతః 2. వైధర్మ్యం.

దోషః :- అప్రమాయాః అసాధారణకారణం.

ద్రవత్వం :- (గుణః) స్యందనకర్మకారణం (ప్రశస్తపాదభాష్యం) ఇది 2 విధములు 1. సాంసిద్ధికం 2. నైమిత్తికంచ.

ద్రవ్యం :- (పదార్థః) గుణాశ్రయః ప్రథమం ద్రవ్యం నిర్గుణం నిష్క్రియం చైవోత్పద్యతే పశ్చాత్ సమవేతాగుణ క్రియా ఉత్పద్యంతే. 2. సమవాయి కారణం.

ద్వ్యణుకం :- పరమాణు ద్వయ సంయోగేన యదుత్పద్యతే తత్.

ధ - న

ధర్మః :- 1. ఆధేయః పదార్థః. యథా - ద్రవ్యంగుణవత్ అత్రగుణోధర్మః. 2. సుఖసాధారణ కారణం.

ధ్వంసః :- (అభావః) 1. జన్యాభావత్వం 2. అభావత్వ వ్యాప్య ఖండోపాధిః ధ్వంసత్వమితి నవ్యాః. అత్రాయం నియమః - ధ్వంస ప్రాగభావౌ స్వప్రతియోగి సమవాయిదేశే వర్తేతే. యథా - 'ఇహకపాలే ఘటో ధ్వస్తః' ఇతి ప్రతీతిసాక్షికో అభావః.

న :- అభావః, స చ సంసర్గాభావ అన్యోన్యాభావ ఏతదన్యతరాత్మకః యథా - భూతలే ఘటోనాస్తి. ఘటః పటో న భవతి ఇత్యాదౌ. ఏంవ చ భూతలవృత్తి ఘటత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకోత్యంతాభావః తత్ప్రతియోగీ ఘట ఇతి బోధః ఇత్యాహుః.

నయః :- మతం. యథా - న్యాయనయః, మీమాంసకనయః ఇత్యాదౌ.

నిఃశ్రేయసం :- జన్మమరణ ప్రబంధోచ్ఛేదః సర్వదుఃఖ ప్రహాణం. యదాతు తత్త్వజ్ఞానాన్మిథ్యాజ్ఞానమపైతి తదా మిథ్యాజ్ఞానాపాయే దోషా

అపయాంతి, దోషాపాయే ప్రవృత్తిరపైతి, ప్రవృత్యపాయే జన్మాపైతి, జన్మాపాయే దుఃఖమపైతి. దుఃఖాపాయే చాత్యంతికోపవర్గో నిః శ్రేయసమితి (న్యాయభాష్యం 1-1-2).

నిగమనం :- (న్యాయావయవః) హేత్వపదేశాత్ ప్రతిజ్ఞాయాః పునర్వచనం నిగమనం. 2. పక్షే సాధ్యోపసంహారః యథా – పర్వత పక్షక వహ్ని సాధ్యక ధూమహేతుకస్థలే 'పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమా దిత్యా దౌ తస్మాదగ్ని మానితి తస్మాత్తథేతి వాక్యం నిగమనం. (తర్కభాష)

నిగ్రహః :- పరాజయప్రాప్తిః.

నిగ్రహస్థానం:- వాదినోపజయహేతుః శబ్ద ప్రయోగః (తర్కదీపిక)

నిత్యం :- 1. ఉత్పత్తి వినాశ శూన్యంవస్తు.
2. ధ్వంసాప్రతియోగిత్వం.

నిదర్శనం :- ఉదాహరణం, దృష్టాంతః.

నిదిధ్యాసనం :- శృతస్యార్థస్య నైరంతర్యేణ దీర్ఘకాలమను సంధానం తచ్చైకాగ్ర్యేణ లభ్యతే. యదా – 'ఆత్మావారే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిది ధ్యాసితవ్యః'

నిమిత్తం :- 1. కారణం. సమవాయికారణ భిన్నమ సమవాయి కారణభిన్నంచ కారణం. యథా – దండ చక్రాదికం ఘటస్య నిమిత్త కారణం. 2. జ్ఞాపకం 3. ప్రయోజకం.

నియతత్వం :- వ్యాపకత్వం, యథా - నియతసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిః ఇత్యాదౌ వహ్నేం ధూమవ్యాపకత్వం.

నియమః :- 1. తద్వదన్యావృత్తిత్వం 2. వ్యాపకత్వం.

నియామకత్వం :- 1. ప్రయోజకత్వం యథా - కారణస్య కార్యం ప్రతి నియామకత్వం ఇత్యత్ర అదృష్ట కాలాదేః కార్యమాత్రం ప్రతి నియామకత్వం.

నిరర్థకం :- (నిగ్రహస్థానం) అవాచకః శబ్దప్రయోగః యథాశబ్దో నిత్యం జబగడదశాత్వాత్ ఇత్యాది.

నిరూపకత్వం :- స్వరూపసంబంధ విశేషః యథా - భూతలే ఘటం ఇత్యాదౌ భూతల నిష్ఠాయాః ఆధారతాయాః నిరూపకత్వం ఘటనిష్ఠ ఆధేయత్వే. 2. ప్రతియోగిత్వం ఇతి కేచిత్.

నిరూపితత్వం :- స్వరూప సంబంధ విశేషః - యథా - రాజ్ఞః పురుషః ఇత్యాదౌ పురుష నిష్ఠ స్వత్వే రాజనిష్ఠ స్వామిత్వ నిరూపితత్వం.

నిర్ణయః :- విమృశ్యపక్షప్రతిపక్షాభ్యా మర్థావధారణం.

నిర్ధర్మకత్వం :- కిం చిన్నిష్ఠప్రకారత్వా నిరూపకత్వం. యథా - నిర్వికల్పకజ్ఞానస్య నిర్ధర్మకత్వం.

నిర్వాహకత్వం:-(సంగతిః)1. ఏకకార్యజనకత్వం.2. కార్యత్వం.

నిర్వికల్పకం :– (ప్రత్యక్షం) వస్తుస్వరూప మాత్ర గ్రహణం, విశేషణ విశేష్య సంబంధానవగాహి జ్ఞానం. నిర్వికల్పక జ్ఞానసత్త్వే ప్రమాణ మనుమానం. జ్ఞానమాత్రస్య సవిషయకత్వేన నిర్వికల్పకేపి విషయ తాపేక్షి తేతి ప్రకారతా – విశేష్యతా – సంసర్గతా, ఏతత్త్రి తయాతిరిక్త తురీయా విలక్షణ విషయతా స్వీక్రియతే.

నిశ్చయః :– (బుద్ధిః) సంశయభిన్నం జ్ఞానం, యథా – భూతలం ఘటవత్ ఇతి నిశ్చయః.

నైయాయికః :– షోడశపదార్థానుయాయి తత్త్వజ్ఞః. మహర్షి గౌతమః పంచాధ్యాయాత్మకం న్యాయదర్శనం నామ సూత్రోపబద్ధం ప్రణినాయ. న్యాయదర్శనం చ 'ప్రమాణ ప్రమేయ సంశయ (గౌ. సూ 1–1–1) ఇత్యాద్యారభ్య హేత్వాభాసాశ్చ యథోక్తాః (5–2–25) ఇత్యేతత్పర్యంతం సూత్ర సమూహాత్మకం.

న్యాయః :– సమస్త ప్రమాణ వ్యాపారాదర్థావగతిః.

న్యూనం :– (నిగ్రహస్థానం) సాధనాభావే సాధ్యాసిద్ధిః.

ప

పక్షః :– విప్రతిపత్త్యేకకోటిః యథా – శబ్దో నిత్యో న వా ఇతి విప్రతిపత్తౌ నిత్యః ఇతి పక్షః, అనిత్యః ఇతి ప్రతిపక్షః.

పక్షతా :– సాధ్యవత్త్వేన సందిహ్యమానత్వం. యథా – ధూమాను మానే పర్వతస్య పక్షత్వం.

పక్షధర్మతా :- వ్యాప్యస్య (హేతోః) పక్షే వర్తమానత్వం. యథా - పర్వతే ధూమేన వహ్నౌ సాధ్యే వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతః ఇత్యత్ర ధూమస్య పక్షధర్మతా.

పక్షిలః :- గౌతమన్యాయ సూత్రములకు భాష్యం వ్రాసిన వాత్స్యాయనుడు.

పంచలక్షణం :- అనుమానచింతామణి గ్రంథమందు వ్యాప్తి స్వరూపము గూర్చి చెప్పిన 5 లక్షణములు.

పతనం :- అధః సంయోగావచ్ఛిన్న స్పందః.

పర్వతం :- (గుణః) పరాభిధాన ప్రత్యయ నిమిత్తం. ఇది 2 విధములు. 1. దిక్కృతం 2. కాలకృతం. యథా - గండౌకపోలౌ తత్పరే హనూ (అమరకోశం).

పరమాణుః :- మూర్తత్వే సతి నిరవయవః.

పరమాత్మా :- (ఆత్మా) సర్వస్యద్రష్టా సర్వస్యభోక్తా సర్వజ్ఞః సర్వానుభావీ (న్యాయభాష్యం 1-1-9).

పరామర్శః :- 1. వ్యాప్యస్య పక్షవృత్తిత్వధీః.
2. వ్యాప్తి విశిష్టపక్ష ధర్మతా జ్ఞానం.

పరార్థానుమానం :- (అనుమానం) పంచావయవ వాక్యంచే ఇతరులకు బోధించేది. ఇది శబ్దాత్మకం, స్వార్థానుమానం తనకు తాను తెలుసుకొనేది ఇది జ్ఞానాత్మకం.

పరిమండలం :- పరమాణు పరిమాణం.

పరిమాణం :- (గుణః) పరిమాణత్వ జాతిమత్ తచ్చనవసుద్రవ్యేషు వర్తతే. తత్ర ఆకాశాదిషు చతుర్ను పరమ మహత్త్వం. పరమాణుషు పరమాణుత్వం. 8 త్రసరేణువులు 1. లిక్ష, 3 లిక్షలు 1 పెద్ద ఆవగింజ 3. పెద్ద ఆవగింజలు, తెల్ల పెద్ద ఆవగింజ, 6 తెల్లపెద్ద ఆవగింజలు 1 యవగింజ, ఇలా కొలత తెలిపేది ఇది 'విష్ణుస్మృతి'లో చెప్పబడినది.

పరోక్షత్వం :- 1. సాక్షాత్కార భిన్న జ్ఞానత్వం 2. పరోక్ష జ్ఞాన విషయత్వం.

పర్యాయః :- సమానవృత్తి నిమిత్త కత్వేసతి విభిన్నాను పూర్వీ కత్వం. యధా – ఘటః, కలశః, కరీరః ఇతి పర్యాయః.

పర్యుదాసః :- అన్యోన్యాభావః యధా – ఘటః పటోనభవతీ త్యాదౌ, అబ్రాహ్మణమానయ ఇత్యాదే చ నఞర్థః, పర్యుదాసస్థలే నఞః లాక్షణికత్వం, నవ్యాస్తు శక్తై వార్థ బోధకత్వం ఇతి ప్రాహుః.

పాకః :- విజాతీయ తేజః సంయోగః (తర్కభాష)

పరిమాండల్యం :- అణుపరిమాణం.

పిఠరపాకవాదీ :- (నైయాయికః) ఘటపటాదిః కార్యకారణ సముదాయోపి పచ్యంతే న తు కేవలం పరమాణవ ఏవ పచ్యంతే

ఇతి యోమన్యతే సః. యధాగౌతమ ప్రధానానైయాయికాః పిఠరపాకవాదినః వైశేషికాస్తు పీలుపాక వాదినః ఇతి భేదః.

పీలుః :- పరమాణుః

పీలుపాకవాదీ :- (వైశేషికః) పరమాణవ ఏవ స్వతంత్రాః పచ్యంతే. తత్రైవ పూర్వరూపనాశాగ్రిమ రూపాద్యుత్పత్తిః. కారణగుణ ప్రక్రమేణ చావయ విని రూపాద్యుత్పద్యతే ఇతి యోమన్యతే సః యధాకణాద ప్రధానాః పీలుపాకవాదినః.

పునరుక్తం :- (నిగ్రహస్థానం) శబ్దార్ధయోః పునర్వచనం.

పూర్వత్వం :- 1. ప్రాగభావవత్వం.
2. ఉదయగిరి సంనిహితదేశావచ్ఛిన్నత్వం (దిక్)

పూర్వపక్షః :- 1. శాస్త్రీయ సంశయ నిరాసార్ధ ప్రశ్నరూపా ఫక్కికా.
2. సిద్ధాంత విరుద్ధ కోటిః.

పృధివీ :- (ద్రవ్యం) గంధ సమవాయి కారణం. తధా చ సూత్రం – రూపరసగంధస్పర్శవతీ పృథివీ.

ప్రకరణం :- 1. సంగతి ప్రదర్శన ప్రయోజికా ఆకాంక్షా. 2. ప్రస్తావః 3. గ్రంధసంధివిశేషః. యధా – ప్రధమంప్రకరణం, ద్వితీయం ప్రకరణం.

ప్రకరణ సమః :- యస్యప్రతిపక్షభూతం హేత్వంతరమస్తి సః ప్రకరణసమః, సఏవ సత్ప్రతిపక్ష ఉచ్యతే యథా-శబ్దో నిత్యః అనిత్య ధర్మానుప లబ్ధేః ఇతి శబ్దః అనిత్యః నిత్యధర్మానుపలబ్ధేః ఇతి చ.

ప్రకారః :- సామాన్యస్య భేదకోవిశేషః యథా-ద్రవ్యం నవవిధ మిత్యాదౌ పృధివీత్వాదికం ద్రవ్యస్యప్రకారః.

ప్రకారతా :- (విషయతా) విశేషణత్వా పరనామా విలక్షణ విషయతా విశేషః యథా - 'అయంఘటః' ఇతి జ్ఞానే విశేషణస్య ఘటత్వాదేః విశేషణత్వాపరనామా విషయతావిశేషః.

2. 'అయంఘటః' ఇత్యత్ర ఘటత్వస్య వైశిష్ట్యం భాసతే తత్ ప్రతియోగి చ ఘటత్వం ఇత్యాహుః (న్యామం) భాసమాన వైశిష్ట్య ప్రతియోగిత్వం.

ప్రతిజ్ఞా :- సాధ్యధర్మ విశిష్ట ధర్మిప్రతిపాదికంవచనం.

ప్రతిజ్ఞాంతరం :- (నిగ్రహస్థానం) ప్రతిజ్ఞాతార్థ ప్రతిషేధే ధర్మ వికల్పాత్ తదర్థనిర్దేశః ప్రతిజ్ఞాంతరం (గౌ 5-2-3)

ప్రతిజ్ఞాసన్యాసః :- (నిగ్రహస్థానం) స్వోక్తేర్థే పరేణ దూషితే తదపలాపః.

ప్రతిజ్ఞాహానిః :- (నిగ్రహస్థానం) ప్రతిజ్ఞాతార్థ విరుద్ధాభ్యుపగమః ప్రతిజ్ఞార్థ పరిత్యాగోవా । యథా - 'పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాద

యోగోలక వదిత్యుక్తే, దృష్టాంతః సాధన వికల ఇతి ప్రత్యుక్తే, అస్తు తర్హిమహానస వదితి.

ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతః :- (సిద్ధాంతః) సమానతంత్రసిద్ధః పరతంత్రాసిద్ధః ప్రతితంత్రసిద్ధాంతః (గౌ.1-1-29).

ప్రతిపక్షః :- 1. విరోధ్యనుమానం 2. ప్రతివాది.

ప్రతిబంధకత్వం :- కారణీభూతాభావ ప్రతియోగిత్వం. యదాదాహం ప్రతి మణేః ప్రతిబంధకత్వం.

ప్రతియోగితా :- 1. విరోధిత్వం - (నిషేధ్యత్వం) - యథా - ఘటో నాస్తీత్యాదౌ ఘటే అభావప్రతియోగితాస్తి.

ప్రతియోగితా వచ్ఛేదకః :- యథా, ఘటాభావే ఘటస్య ఘటత్వ రూపేణ ప్రతియోగితా బోధ్యతే. అతస్తత్ర ఘటత్వం ప్రతియోగి తావచ్ఛేదకం.

ప్రతివాదః :- వాదిప్రయుక్త న్యాయవాక్య విరుద్ధ న్యాయవాక్య ప్రయోగః.

ప్రత్యక్షం :- (అనుభవః) ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షోత్పన్నం జ్ఞానమవ్య పదేశ్య మవ్యభిచారి వ్యవసాయాత్మకం ప్రత్యక్షం. గౌ (1-1-4). సాక్షాత్కారరూప ప్రమాకరణం - (న్యాయమంజరి)

ప్రత్యభిజ్ఞా :- అతీతావ స్థావచ్ఛిన్న వస్తుగ్రహణం.

ప్రత్యవస్థానం :- 1. దూషణాభిధానం 2. ఉపాలంభః ప్రతిషేధః (వాత్స్యా).

ప్రమా :- (అనుభవః) యధార్థానుభవః

ప్రమాణం :- ప్రమాయాః కారణం (న్యాయమంజరి)

నైయాయికులకు ప్రత్యక్షానుమాన ఉపమానశబ్దములు 4 ప్రమాణములు. వైశేషికులకు ప్రత్యక్షానుమానములు 2 ప్రమాణములు. ఉపమాన శబ్దములు అనుమానము ద్వారానే తెలియబడును. బౌద్ధులకు కూడా రెండే ప్రమాణములు.

ప్రమాత :- జ్ఞాత, సచప్రమాతా ఆత్మా (ప్రశస్త)

ప్రమితత్వం :- ప్రమావిషయత్వం, యధా - ఘటే, సఘటః అస్తి ఇతి జ్ఞానవిషయత్వం. యధా వా స్థావరజంగమాత్మకస్య సర్వస్య జగతః ప్రమితత్వం.

ప్రమేయం :- యోஉర్థః తత్త్వతః ప్రమీయతే తత్ ప్రమేయం. న్యాయనయే - ద్వాదశవిధం ప్రమేయం 1. ఆత్మ 2. శరీరం 3. ఇంద్రియం 4. అర్థః 5. బుద్ధిః 6. మనః 7. ప్రవృత్తిః 8. దోషః 9. ప్రేత్యభావః 10. ఫలం 11. దుఃఖం 12. అపవర్గః.

ప్రయత్నః :- (గుణః) ప్రయత్నవ్యవహారాసాధారణం కారణం.

ప్రయోజకత్వం :- పరంపరయా కార్యజనకత్వం. యధా - కాశ్యాం మరణాన్ముక్తిరిత్యాదౌ మోక్షం ప్రతికాశీమరణస్య ప్రయోజ కత్వం. అత్ర ముక్తౌ తత్త్వజ్ఞానస్యైవ సాక్షాత్ కారణత్వం.

ప్రయోజనం :- యదుద్దిశ్య ప్రవర్తంతే పురుషాస్తత్ ప్రయోజనం.

ప్రవర్తకం :- ప్రవృత్తి జనకం.

ప్రవృత్తిః :- (ప్రయత్నః) ఉత్కటరాగజన్యః ప్రయత్నవిశేషః. ప్రధమతః ఫలజ్ఞానం. తతః ఫలేచ్ఛా. తతఇష్ట సాధనతా జ్ఞానం ఉపాయే. తత ఉపాయేచ్ఛా. తతః ప్రవృత్తిరుత్పద్యతే.

ప్రవృత్తి నిమిత్తం :- పదశక్యతావచ్ఛేదకం యధా - ఘటత్వం ఘటపదస్య ప్రవృత్తి నిమిత్తం.

ప్రశ్న :- అభిధాన ప్రయోజనాది జిజ్ఞాసా.

ప్రసక్తిః :- 1. అనుమితిః 2. ప్రసంగః 3. వ్యాప్తిః.

ప్రసంగః :- (సంగతిః) ఉపోద్ఘాతాదిభిన్న స్మరణ ప్రయోజక సంబంధః.

ప్రసజ్యప్రతిషేధః :- (నఞర్థః) సంసర్గాభావః.

ప్రసంజనం :- ఆపాదనం, యధా - అత్ర ఘటఃస్యాత్ తర్హి ఉపలభ్యేత ఇతి.

ప్రసారణం :- (కర్మ) శరీరవిప్రకృష్టహేతుః కర్మవిశేషః.

ప్రాగభావః :- (అభావః) ఉత్పత్తేః ప్రాక్ సమవాయికారణే కారస్య సంసర్గాభావః. యథా – ఇహకపాలే ఘ టో భవిష్యతి ఇతి ప్రతీతి సాక్షికః అభావః.

ప్రాణః :- (వాయుః) ముఖనాసికాభ్యాం నిష్క్రమణ ప్రవేశనాత్ ప్రాణః

ప్రేత్యభావః :- పునరుత్పత్తిః ప్రేత్యభావః (గౌ 1-1-19)

ఫక్కికా :- 1. అసద్ వ్యవహారః 2. తత్త్వనిర్ణయార్థం పూర్వపక్షాది బోధకం వాక్యం.

ఫలం :- ప్రవృత్తి దోషజనితోర్థః ఫలం (గౌ 1-1-20) నవ్యమతే ఫలం ద్వివిధం 1. ముఖ్యం 2. గౌణం.

బాధః :- రఘునాథ శిరోమణి భట్టాచార్యైస్తు బాధస్వరూపమనేక విధముక్తం. తద్యథా. 1. సాధ్యాభావవాన్ పక్షః 2. సాధ్య వదన్యః పక్షః 3. పక్షావృత్తిసాధ్యం 4. పక్షే సాధ్యాభావః 5. పక్షనిష్ఠ సాధ్యాభావ వత్త్వాదికం 6. సాధ్యాదేః పక్షావృత్తిత్వాదికం 7. సాధ్యవత్ సామా న్యాదేః పక్షాన్యత్వాదికం 8. విశిష్టసాధ్యే పక్షాదే విశేష్యా భావ వత్వాదికం 9. పక్షాదేః సాధ్యాసమానాధికరణ ధర్మవత్వం (దీధితి) – యథా – హ్రదో వహ్నిమాన్ ధూమాది త్యాదౌ హ్రదే ధూమేన వహ్నిసాధనే వహ్న్యాభావవద్ హ్రదాదిర్బాధః (న్యాయమంజరి)

వ్యాకరణశాస్త్రం భాష్యాంతమని ప్రసిద్ధి, అలాగే తర్కశాస్త్రం బాధాంతం అధ్యయనం చేయాలి.

బాధితః :- (హేత్వాభాసః) యస్యసాధ్యాభావః ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చితః సః యథా – వహ్నిరనుష్ణః ద్రవ్యత్వాజ్జలవత్ (తర్కసంగ్రహం) యథా వా హ్రదో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ధూమో బాధితః.

బాలః :- గ్రహణ ధారణ పటుర్బాలః.

బుద్ధిః :- (గుణః) ఆత్మమాత్ర వృత్తిః. న త్వంతః కరణవృత్తిః. అథవా జానామి ఇత్యనువ్యవసాయ గమ్య జ్ఞానత్వం (త.దీ)

భాగాసిద్ధిః :- (స్వరూపాసిద్ధిః) పక్షతావచ్ఛేదక సామానాధికరణ్యేన హేత్వభావః. యథా – 'పృథివీ గంధవతీ ఘటత్వాత్' ఇత్యాదౌ పృథివీ సామానాధికరణ్యేన పటాదౌ ఘటత్వాద్యభావః యథా వా 'పృథివ్యా దయః చత్వారః పరమాణవః యథా వా 'పృథివ్యా దయః చత్వారః పరమాణవః అనిత్యాః గంధవత్వాదితి. అత్ర గంధవత్త్వం హేతుః పక్షీకృతేషు సర్వేషు నాస్తి పృథివీ మాత్ర వృత్తిత్వాత్.

భావః :- 1. అన్యనిగూఢేచ్ఛా 2. సత్తా (సామాన్యం)

భావనా :- (గుణః) అనుభవ జన్యః స్మృతిహేతుర్గుణ విశేషః.

భిన్నత్వం :- భేదానుయోగిత్వం యథా – 'ఘటః పటాద్భిన్నః' ఇత్యాదౌ ఘటస్య పటప్రతియోగిక భేదానుయోగిత్వం.

మ

మనః :- (ద్రవ్యం) నిస్పర్శమణు (న్యా.మ 1-14) తథా మనో నిత్యం న్యాయనయంలో మనసుకు 8 గుణములున్నవి. అవి - సంఖ్యాపరిమాణ పృథక్త్వ సంయోగ విభాగ పరత్వాపరత్వ వేగములు. ప్రతిశరీరమేకైకమేవ.

మహత్త్వం :- (పరిమాణం) ఇదం మహత్ ఇతి ప్రతీతి సాక్షికః పరిమాణ విశేషః ఇది 2 విధములు. 1. అవాంతర మహత్త్వం 2. పరమమహత్త్వం మొదటిది త్రసరేణు మొదలుకొని మహావయవ విపర్యంత ద్రవ్యముల దాకా ఉన్నది. రెండవది విభు చతుష్టయం లోనిది. ఇది అతీంద్రియం నిత్యమూ అగుచున్నది.

మూర్తం :- (ద్రవ్యం) 1. క్రియావద్ ద్రవ్యం. యథా - వాయుర్మూర్తః ఇవి 5. పృథి వ్యప్తేజో వాయు మనస్సులు (న్యాయబోధిని) మూర్తత్వం జాతిః ఇతి నవ్యాః (పదార్థమాల, జయ రామభట్టాచార్యాః)

మోహః :- మిథ్యాప్రతిపత్తి లక్షణః దోషః (వాత్స్యా 4-1-3).

య

యావత్త్వం :- 1. అపేక్షా బుద్ధి విశేష విషయత్వం యథా - యత్ సమానాధికరణాః యావంతోభావాః (దీధితి) ఇత్యాదౌ

యావత్త్వం 2. వ్యాపకత్వం - యధా - యావంతో ఘటా రూప వంతః ఇత్యాదౌ. 3. సాకల్యం (అశేషత్వం).

యావద్ద్రవ్య భావిత్వం :- స్వాశ్రయ నాశజన్య నాశప్రతి యోగిత్వం. యధా ఘటాదివృత్తి రూపాదేర్యావద్ద్రవ్య భావిత్వం. అత్ర ఘటస్యనాశే తద్గత రూపస్యాపి నాశః స్వం = ఘటస్య రూపం తస్యాశ్రయోఘటః, తస్యప్రతియోగిత్వం రూపే, ఇతి లక్షణ సమన్వయః.

యుక్తి :- 1. సాధక బాధక ప్రమాణోపన్యాసః 2. అనుమానం.

యోగ్యతా :- కార్యవిశేషజననే సామర్థ్యం బాధక ప్రమాణా భావః అబాధితార్థకత్వం. యధా- 'జలేన స్థలం సించతి' ఇత్యాదౌ యోగ్యతా

రసః :- (గుణః) రసనగ్రాహ్యోగుణః.

రాగః :- (దోషః) ఆసక్తి లక్షణోదోషః యధా - తృష్ణా పునః పునః విషయానురంజనేచ్ఛా.

రూపం :- (గుణః) చక్షుర్మాత్ర గ్రహణో యోర్థస్తత్ ద్రవ్యగుణ కర్మ సామాన్యానాం చాక్షుషం స్పార్శనం చ ప్రత్యక్షం ప్రతి రూపం కారణం ఇతి కార్యకారణ భావః.

లక్షణం :- లక్ష్యతావచ్ఛేదక సమనియతత్వం. యధా - గోర్లక్షణస్య సాస్నాదిమత్వస్య లక్ష్యతావచ్ఛేదకీభూత గోత్వ సమనియతత్వం లక్షణం భవతి ఇతి విజ్ఞేయం.

లక్షణా :- (వృత్తిః) న్యాయమతే స్వశక్య సంబంధః.

లక్ష్యం :- లక్షణయా బోధ్యోఽర్థః.

లింగం :- (హేతుః) వ్యాప్తి బలేన యద్ యస్య గమకం తత్ తస్యలింగం. యధా 'పర్వతోవహ్నిమాన్ ధూమాత్' ఇత్యాదౌ ధూమో వహ్నేర్లింగం. ఇది 2 విధములు 1. సల్లింగం 2. అసల్లింగం, ఇవి మరలా ప్రత్యేకం 3 విధములు. 1. అన్వయవ్యతిరేకి 2. కేవలాన్వయి 3. కేవల వ్యతిరేకి లింగం. (అనుమానం) ఇది 2 విధములు. 1. దృష్టం 2. సామాన్యతోదృష్టం.

లింగి :- 1. సాధ్యం 2. పక్షః 3. పక్షధర్మతాజ్ఞానం.

వ

వాదః :- (కథా) ప్రమాణతర్క సాధనోపాలంభః సిద్ధాంతావిరుద్ధః పంచావయవోపన్నః పక్షప్రతిపక్ష పరిగ్రహోవాదః (గౌ 1-2-1).

వికల్పః :- 1. ప్రకారతా 2. వైచిత్ర్యం 3. ద్వైవిధ్యం 4. పక్షాంతర బోధక శబ్దః.

విగ్రహః :- నిర్దేశే యధావచనం యధా - ప్రమాణ ప్రమేయ సంశయ ఇత్యాది సూత్రే ప్రమాణాని చ ప్రమేయం చ సంశయశ్చ ఇత్యాది విగ్రహం వర్ణయంతి.

వితండా :- (కథా) స ప్రతిపక్ష స్థాపనాహీనో వితండా. న త్వసౌ సాధ్యం కించిదర్థం ప్రతిజ్ఞాయ స్థాపయతీతి. ఇయం వితండ రూపా కథా చ పరపక్ష ఖండేనేన జయముద్దిశ్యైవ ప్రవర్తతే.

వితర్కః :- ప్రయోక్తుః సంభావనాత్మకం జ్ఞానం. యథా 'కిమిందు కింపద్మం కిము ముకురబింబం కిము ముఖం' ఇత్యాదౌ కిం పదార్థః

విధిః :- (ప్రమాణశబ్దః) విధిః విధాయకః (గౌ - 2-1-63) ఇష్టసాధనతాబోధక ప్రత్యయ సమభివ్యాహృత వాక్యం. (గౌతమ సూత్ర వృత్తి 2-1-63) ఇది 2 విధములు 1. లౌకికం 2. వైదికం.

విపక్షః :- నిశ్చిత సాధ్యాభావవాన్. యథా - పర్వతే వహ్నిసాధనే హ్రదో విపక్షః (తర్కసంగ్రహం).

విప్రతిపత్తిః :- విరుద్ధకోటిద్వయోప స్థాపకః శబ్దః (గౌ వృ 1-1-23) యథా-'పర్వతో వహ్నిమాన్ న వా' ఇతి సంశయాపాదకః

విప్రతిషేధః :- తుల్యబలవిరోధః **అత్రభాష్యం** - యోయం ప్రతిషేధేపి సమానోదోషోనై కాంతి కత్వమాపద్యతే సోయం ప్రతిషేధస్య ప్రతిషేధేపి సమానః. యథా - 'అనిత్యః శబ్దః ప్రయత్నానంతరీయ కత్వాత్' ఇది సాధనవాదినః స్థాపనా **ప్రథమః** పక్షః ప్రయత్న కార్యానే కత్వాత్ కార్యసమః ఇతి దూషణవాదినః ప్రతిషేధహేతునా **ద్వితీయః**

పక్షః స చ ప్రతిషేధ ఇత్యుచ్యతే. తస్మిన్ ప్రతిషేధ విప్రతిషేధేపి సమానో దోషోనై కాంతికత్వం చతుర్థపక్షః (న్యాయభాష్యం 5-1-41).

విభాగః :- (గుణః) సంయోగ నాశకోగుణః. స చ సర్వద్రవ్యవృత్తిః అవ్యాప్యవృత్తిశ్చ (నీలకంఠభట్టః) ఇది 2 విధములు. 1. కర్మజః 2. విభాగజః, తత్ర కర్మజో ద్వివిధః 1. అన్యతర కర్మజః యధా - శ్యేన శైలయోర్విభాగః 2. అన్యతర కర్మజః యధామేషయోర్విభాగః విభాగజోపి ద్వివిధః 1. కారణమాత్ర విభాగజన్యః యధా - కపాల ద్వయ విభాగాత్ కపాల పూర్వదేశ విభాగః 2. కారణాకారణ విభాగజన్యశ్చ యధా –' హస్తపుస్తక విభాగాత్ కాయపుస్తక విభాగః (భాషాపరిచ్ఛేదం 120)

విభుత్వం :- సర్వగతత్వం గౌ.సూ.వృత్తి 4-2-20. పరమ మహత్పరిమాణవత్వం (ముక్తావళి) మూర్తేతర ద్రవ్యత్వం (తర్కప్రకాశ, శితికంఠుడు) సర్వమూర్తద్రవ్య సంయోగిత్వం యధా - ఆకాశస్య విభుత్వం (తర్కదీపిక)

విభవశ్చత్వారః- 1. ఆకాశః 2. కాలః 3. దిక్ 4. ఆత్మాచ అత్రేదం బోధ్యం విభుకార్యం స్వాసమవాయికారణా వచ్ఛిన్నదేశే ఉత్పద్యతే (వై.ఉపస్కార వృత్తి 3.2.1) విభుద్వయ సంయోగశ్చ సిద్ధాంతే నాంగీక్రియతే. అన్యధా సుషుప్తిర్న ప్రాప్నుయాత్.

విమర్శ :- 1. విరోధ విషయకం జ్ఞానం 2. వితర్కః.

విరుద్ధః :- (హేత్వాభాసః) పక్ష విపక్షయోః హేతుస్థితిః విపరీత వ్యాప్తిశ్చ విరుద్ధః (వై. ఉ.)

సాధ్యాభావవ్యాప్తో హేతుః యథా - 'అయంగౌః అశ్వత్వాత్' ఇది **విధి సాధనమందు** 3 విధములు. 1. సాక్షాత్ సాధ్యా భావ వ్యాప్యత్వాత్. యథా - అధూమవానయం యోగ్య ధూమవత్తయా అను పలభ్యమానత్వాత్ 2. సాధ్యవ్యాపకాభావ వ్యాప్యత్వాత్ యథా - అధూమవానయం నిరగ్ని కత్వాత్ 3. సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోప లంభాత్. యథా - జలాశయత్వాత్.

నిషేధ సాధనమందు కూడా 3 విధములు. 1. ప్రతియోగ్యుప లంభాత్ యథా - నిరగ్ని కోయమగ్ని మత్వాత్ 2. సాధ్య వ్యాపకా భావోపలంభాత్ యథా - ధూమాభావ శూన్యత్వాత్ 3. సాధ్యవ్యాపక విరుద్ధోపలంభాత్. యథా - ధూమవత్వాత్ (తత్త్వ చింతామణి)

వివరణం :- తత్సమానార్థబోధకపదాంతరేణ తదర్థకథనం. యథా - పచతి ఇత్యస్య పాకం కరోతీతి వివరణం.

విశిష్ట ద్వయాఘటితత్వం :- యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయ విశిష్ట యాదృశ విశిష్ట విషయక నిశ్చయత్వం ప్రకృతానుమితి ప్రతిబంధక తానతిరిక్త వృత్తి భవతి తాదృశ విశిష్ట ద్వయా ఘటితత్వం.

యథా - 'హ్రదోవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్న్యాభావవద్ హ్రదాత్మక భావస్య, జలావచ్ఛిన్న వహ్న్యా భావ జలవద్హ్రద ఏతద్ విశిష్టద్వయా ఘటితత్వం. (గదాధరి).

విశిష్ట విశేషణక జ్ఞానం :- I.1. విశేషణవద్ విశేష్యస్య ధర్మిణి వైశిష్ట్య విషయకం జ్ఞానం. యథా- 'దండవాన్ పురుషః' ఇతి జ్ఞానం ఇది 2 విధములు. 1. విశేషణోపలక్షిత ప్రతియోగిక వైశిష్ట్యావగాహి 2. విశేషణవిశిష్ట ప్రతియోగిక వైశిష్ట్యావగాహి. (గదాధరి బాధ).

II.:- క్వచిత్ విశేష్యే యద్విశేషణం తత్రాపి విశేషణానంతరం ఇతి రీత్యా జాయమానం జ్ఞానం భవతి యథా - దండవాన్ పురుషః ఇతి జ్ఞానం. అత్రజ్ఞానే పురుషాంశే దండః, దండే చ దండత్వం విశేషణతయా భాసతే, న తు దండత్వం పురుషాంశే విశేషణతావచ్ఛేదకతయా భాసతే.

విశేషః :- (పదార్థః) జాతి రహితత్వే సతి నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్తిః 'అజాతిరేకవృత్తిశ్చ విశేష ఇతి శిష్యతే' - (తార్కికరక్ష - 53) ఏతే చ విశేషాః నిత్యద్రవ్యాణాం పరస్పర భేదసాధకాః (నీల).

విశేషణవిశేష్యభావః :- (ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షః) స్వరూప సంబంధావచ్ఛిన్నా ధారాధేయభావః యథా - 'ఘటాభావవద్ భూతలం' ఇత్యాద్యభావ ప్రత్యక్షే కారణభూతో విశేషణ విశేష్య భావః సన్ని కర్షః.

విశేషణాసిద్ధః :- (హేత్వాభాసః) యో హేతుః స్వఘటక విశేషణ విశిష్టః సన్ పక్షే న తిష్ఠతి న సిధ్యతిచ సః, యధా – 'శబ్దోనిత్యః ద్రవ్యత్వే సత్యస్పర్శత్వాత్' ఇత్యత్ర హేతుర్విశేషణాసిద్ధః.

విశేష్యః :- విశేష్యతావాన్, యధా – 'భూతలేఘటోనాస్తి' ఇతి ప్రత్యక్షే ఘటాభావో విశేష్యః. అత్ర విశేష్యతా చ స్వరూప సంబంధా వచ్ఛిన్నా ధారాధేయ భావః సన్నికర్ష విశేషః (నీలకంఠుడు).

విషయః :- విషయతావాన్, యధా 'అయంఘటః' ఇతి జ్ఞానే ఘటత్వం విషయః ఇయం విషయతా త్రివిధా 1. విశేష్యతా 2. ప్రకారతా 3. సంసర్గతా చేతి. యధా – 'అయంఘటః ఇతి ప్రత్యక్షే ఘటత్వే ప్రకారతో, ఇదమర్థే విశేష్యతా సమవాయాదౌ సంబంధే చ సంసర్గతా.

విషయి :- విషయితావత్, విషయితాపి త్రివిధా 1. విశేషణ నిరూపితా ప్రకారతా 2. సంసర్గతానిరూపితా సంసర్గతా 3. విశేష్యతా నిరూపితా విశేష్యతా యధా – 'ఘటవత్ భూతలం' ఇతి ఘటనిష్ఠ ప్రకారతా నిరూపితా ప్రకారతా సంయోగ నిష్ఠ సంసర్గతా నిరూపితా సంసర్గతా భూతలనిష్ఠ విశేష్యతా నిరూపితా విశేష్యతా ఏతాః ప్రకారితా సంసర్గితా విశేష్యతాః సంతి ఇతి.

విసంవాదః :- 1. సమయ విరుద్ధవాదః 2. అన్యధాస్థితస్య వస్తునోఽన్యధాకధనం.

వృత్తిః :- శాబ్దబోధహేతు పదార్థోపస్థిత్యనుకూలః పదపదార్థయోః సంబంధః (చింతామణి) సాచ'పదవృత్తిః' ఇత్యుచ్యతే ఇతి విజ్ఞేయం. శక్తి లక్షణాన్యతరాత్మకః సంబంధః (ముక్తావళి) యథా - ఘటపదస్య కంబుగ్రీవాది మత్యర్థే వృత్తిః (శక్తిః) న్యాయమతే వృత్తిః ద్వివిధా 1. సంకేతః 2. లక్షణా.

వృత్తి నియామక సంబంధః :- (సంబంధః) ఆధారత్వాధే యత్వాన్యతరావచ్ఛేదకః, యథా - ఘటవద్భూతలం' ఇత్యాదౌ ఘట భూతలయోః సంయోగో వృత్తి నియామకః. యథా వా గుణక్రియా జాతి విశిష్టబుద్ధౌ విషయీభూతః సమవాయోవృత్తి నియామకః ।

వృత్తినియామక సంబంధాశ్చ సంయోగ - సమవాయ - స్వరూప - కాలిక - దైశిక - విశేషణతాదయః ఏతద్వ్యతిరిక్తాస్తు వృత్యనియామకా బోధ్యాః.

ప్రాచీనాః వత్త్యనియామక సంబంధస్యాపి అభావప్రతి యోగితా వచ్ఛేదకత్వం స్వీకుర్వంతి తథాహి. 'ధనేన కులం' ఇత్యాదౌ కులే ధనస్య హేతుత్వం 'విప్రాయ గాం దదాతి' ఇత్యాదౌ గవి ద్విజస్య సంప్రదానంత్యం 'వృక్షాత్పర్ణంపతతి' - అత్రపతనే వృక్షస్య పాదానత్వం 'వహ్నిమాన్ ధూమాత్ ఇత్యాదౌ ధూమేన వహ్నిః ఇత్యాదౌ వా వహ్నిధూమస్య జ్ఞాపకత్వం.

చైత్రస్యధనమిత్యాదౌ ధనే చైత్రస్య స్వామిత్వం 'భూతలేఘటః 'ఇత్యాది ప్రతీత్యా నిరూపకత్వాస్యాపి సంబంధస్య క్వచిద్ వృత్తి నియామకత్వ మావశ్యకం. నహి కులాదినిరూపితం హేతుత్వాదిక మేవ ధనాదినిష్ఠత్వేన తాసు భాసతే. ధనాదినిష్ఠ హేతుత్వాదేః సంబంధవిశేషణ నిరూపకత్వాదినా కులాదివృత్తి తాయా అప్యను భావికత్వాత్ (శబ్దశక్తి ప్రకాశిక - 93).

వైధర్మ్యదృష్టాంతః :- (దృష్టాంతః) వ్యతిరేకవ్యాప్తి గ్రహణస్థలం.

యథా - పర్వతే ధూమేన వహ్న్యనుమానే మహాహ్రదః యత్ర వహ్నిర్నాస్తి తత్ర ధూమోపి నాస్తి యథా మహాహ్రదః ఇతి.

వైధర్మ్యం :- 1. వ్యావృత్తోధర్మః 2. వ్యతిరేకః

వైయధికరణ్యం :- 1. వ్యధికరణత్వం, తదనధికరణవృత్తిత్వం యథా - కపిసంయోగాభావస్య స్వప్రతియోగి కపిసంయోగ వ్యధికరణత్వం.

2. తదధికరణావృత్తిత్వం యథా - ఘటత్వాభావస్య స్వప్రతియోగి ఘటత్వవ్యధికరణత్వం.

వైశిష్ట్యం :- సంబంధః, యథా 'భూతలం ఘటవిశిష్టం' ఇత్యాదౌ ఘటభూతలయోః సంయోగనామా సంబంధో వైశిష్ట్యం.

వైశేషికం :- 1. కణాదప్రణీతం శాస్త్రం. 2. విశేష సంజ్ఞకః గుణః యథా - ఆకాశస్య తు విజ్ఞేయః శబ్దో వైశేషికో గుణః.

వ్యక్తిః :- పదార్థమాత్రం. యథా - జాత్యాదిరపి వ్యక్తిః తల్లక్షణం చ వ్యక్తిత్వమేవ తచ్చప్రమేయత్వమేవ గౌ.వృ.2-2-66. ఏవంచ సిద్ధాంతే సర్వేషా పదార్థానాం వ్యక్తిః ఇతి సంజ్ఞా.

వ్యతిరేకః :- 1. అభావః 2. సాధ్యాభావ హేత్వభావయోః సాహచర్యం 3. క్వచిత్ వ్యతిరేక వ్యాప్తిః.

వ్యతిరేక వ్యభిచారః :- కార్యసత్త్వే కారణాభావః (గదాధరి)

వ్యతిరేక వ్యాప్తిః :- (వ్యాప్తిః) సాధ్యాభావ వ్యాపకీభూతాభావ ప్రతి యోగిత్వం. యథా - 'పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాత్' ఇత్యాదౌ వహ్న్యభావవ్యాపకీ భూతాభావ ప్రతియోగిత్వ రూపా యత్ర వహ్నిర్నాస్తి తత్ర ధూమోనాస్తి యథా మహాహ్రదః ఇతి ధూమే వహ్నేః వ్యతిరేక వ్యాప్తిః.

వ్యతిరేకి :- అత్యంతాభావ ప్రతియోగి.

వ్యధికరణత్వం :- 'వైయధికరణ్యం' వద్ద వివరించబడినది.

వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నాభావవాదీ :- ప్రతియోగ్యవృత్తి ధర్మా వచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకాభావవాదీ యథా - సౌందడోపాధ్యాయః

(గదాధరి 2 - వ్యాప్తి) స చ ఘటత్వేన పటాభావం, ఇతి వదతి. గంగేశోపాధ్యాదయస్తు తాదృశాభావాన్నాంగీ చక్రుః వ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నా భావ నిరాకర్తుః ప్రతిజ్ఞావాక్యం చ ప్రతియోగ్యవృత్తిశ్చ ధర్మో న ప్రతియోగితా వచ్ఛేదకో భవతి (తత్త్వచింతామణి)

వ్యపదేశః :- 1. శబ్దప్రయోగః 2. సంజ్ఞా

వ్యర్థవిశేషణత్వం :- విశేషణంవినాపి యత్రవ్యాప్తిగ్రహః తత్ర వ్యర్థ విశేషణత్వం, యథా - 'వహ్నిమాన్ నీలధూమాత్' 'కాలో నిత్యః శరీరాజన్యత్వా దిత్యాదౌ వ్యర్థవిశేషణత్వం. (చింతామణి) ఇదం చ వ్యాప్యత్వా సిద్ధిరూపే హేత్వసిద్దేవా హేత్వాభాసేం తర్భవతి.

వ్యాపకత్వం :- 1. తత్సమానాధికరణాత్యంతాభావ ప్రతియోగి తాన వచ్ఛేదక ధర్మవత్త్వం. (న్యాయబోధిని) యథా - పర్వతే ధూమేన వహ్నిసాధనే వహ్నేర్ధూమ నిష్ఠవ్యాప్తి నిరూపకత్వం వ్యాపకత్వం.

2. స్వరూపతః సర్వదేశసంబద్ధత్వం. యథా - సామాన్యస్య వ్యాపకత్వం (వై.ఉ.1-2-3).

3. ఆధేయత్వం (వృత్తిత్వం)

వ్యాప్తత్వం :- 1. వ్యాప్తి విశిష్టత్వం, యథా - ధూమోవహ్నినా వ్యాప్తః ఇత్యాదౌ 2. పూర్ణత్వం.

వ్యాప్తిః :- సంబంధవిశేషః స్వాభావికః సాధ్య హేత్వోః సంబంధః (తర్కభాష) సావ్యాప్తిః ద్వివిధా 1. అన్వయవ్యాప్తిః 2. వ్యతిరేక వ్యాప్తిః తత్రాన్వయ వ్యాప్తిరపి ద్వివిధా 1. పూర్వపక్ష వ్యాప్తిః 2. సిద్ధాంత సిద్ధ వ్యాప్తిః. పూర్వపక్షీయ అన్వయ వ్యాప్తిలో 5 లక్షణములు 'పంచలక్షణి' అని వ్యవహరింపబడుతున్నవి.

సింహ–వ్యాఘ్ర లక్షణములని ఆనందసూరి – అమర చంద్ర సూరి పండితుల రెండు లక్షణములు వ్యవహరింపబడుతున్నవి. తరువాత సౌందడోపాధ్యాయాభిమత వ్యధికరణ ధర్మావచ్ఛిన్నా భావము' నాధారము చేసుకొని 14 లక్షణములు 'చతుర్దశలక్షణి' అని వ్యవహరింపబడుచున్నవి. గంగేశోపాధ్యాయులు ఈ 21 లక్షణములూ దోషభూయిష్ఠమని ఖండించి 'సిద్ధాంత లక్షణం' నిర్వచించారు.

వ్యాప్యత్వం :- వ్యాప్త్యాశ్రయత్వం యథా–'వహ్నివ్యాప్యోధూమః' ఇత్యత్ర ధూమస్య వ్యాప్యత్వం.

వ్యాప్యత్వాసిద్ధః :- (హేత్వాభాసః) యత్రవ్యాప్తిర్నావగమ్యతే సః, అథవా, సాధ్యవ్యాప్యతావచ్ఛేద కరహితో హేతుః యథా – 'పర్వతో వహ్నిమాన్ కాంచనమయ ధూమాత్' ఇత్యాదౌ హేతుర్వ్యా ప్యత్వా సిద్ధః.

వ్యాప్యవృత్తిత్వం :- ప్రాచీనమతే - స్వసమానాధికరణాత్యంతాభావా ప్రతియోగిత్వం (దీధితి) యథా - ఘటత్వద్రవ్యత్వాదీ నాం వ్యాప్యవృత్తిత్వం, నవీనమతే - తు, అనవచ్ఛిన్నాధారతావత్త్వం (గదాధరి పక్ష').

నిరవచ్ఛిన్న వృత్తికత్వం (గదా చక్ర') యథా - రూపస్య వ్యాప్యవృత్తిత్వం.

వ్యావర్తకం :- ఆశ్రయాణాం పరస్పర భేదానుమితి జనకం, యథా - విశేషః తత్తత్పరమాణూనాం వ్యావర్తకః.

వ్యావృత్తిః :- 1. తత్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేతర భేదః. 2. అత్యంతాభావః 3. ప్రయోజనం.

వ్యాసంగః :- కార్యాంతర త్యాగేనైక పరత్వం.

వ్యాసజ్యవృత్తిత్వం :- స్వసమానాధికరణ భేదప్రతియోగితా వచ్ఛేదకత్వం (గదాధరి

2. చాతుమిశ్ర) యథా - ఉభయత్వ - సత్య వ్యాసజ్య వృత్తిత్వం.

శక్తిః :- 1. కారణనిష్ఠః కార్యోత్పాదనయోగ్యో ధర్మవిశేషః యథా - వహ్నౌ తదనుకూలాశక్తిః

2. కారణత్వం.

శబ్దః :- (గుణః) శ్రోత్రగ్రహణో యోర్థః స శబ్దః. శ్రోత్ర గ్రాహ్యో గుణః. శబ్దో ద్వివిధః 1. ధ్వన్యాత్మకః యథా - భేరీమృదంగాదౌ ప్రసిద్ధః 2. వర్ణాత్మకః, యథా - సంస్కృత భాషాదిరూపః.

శరీరం :- చేష్టేంద్రియార్థాశ్రయః శరీరం (గౌ. 1-1-11).

శరీరీ :- జీవాత్మా.

శాలీసమః :- (జాతిః) త్వత్పక్షే కించిద్దూషణం భవిష్యతి ఇతి శంకా (గౌ. సూ. వృత్తి 5-1-37) దీనిని సూత్రకారుడు చెప్పకపోయిననూ వృత్తికారుడు కార్య సమప్రభేదంగా ప్రతిపాదించాడు.

శాబ్దబోధః :- (అనుభవః) పదజ్ఞానకరణకం జ్ఞానం. తచ్చ వాక్యార్థ జ్ఞానం (తర్కసంగ్రహం).

శాస్త్రం :- ప్రమాణాది వాచకసమూహః వ్యూహ విశిష్టః యథా - పంచాధ్యాయీ న్యాయదర్శనం శాస్త్రం (న్యాయవార్తికం).

శూన్యం :- 1. అత్యంతాభావవత్, యథా - 'జ్ఞానశూన్యః పురుషః' ఇత్యాదౌ 2. నిర్జనస్థానం 3. ఆకాశః.

శేషవత్ :- (అనుమానం) యత్రకార్యేణ కారణమనుమీయతే తత్ యథా - నదీవృద్ధ్యా వృష్ట్యనుమానం.

స

సంకేతః :- (పదవృత్తిః) ఇదం పదమముమర్థం బోధయతు ఇతి అస్మత్పదాదయమర్థో బోద్ధవ్యః ఇతి వేచ్ఛా. యధా - ఘటపదస్య కంబుగ్రీవాదిమత్యర్థే సంకేతః.

సంఖ్యా :- (గుణః) ఏకత్వాది వ్యవహారహేతుర్గుణ విశేషః.

సంగతిః :- ఏకవాక్యతాపన్నత్వే సతి అనంతరాభిధాన ప్రయోజక జిజ్ఞాసాజనక జ్ఞాన విషయోఽర్థః.

యధా - ప్రత్యక్ష నిరూపణ కార్యత్వమనుమాన నిరూపణే సంగతిః (దీధితి) సంగతిః షడ్విధా - 1 ప్రసంగః 2. ఉపోద్ఘాతః 3. హేతుత్వం 4. అవసరః 5. నిర్వాహకత్వం 6. కార్యైక్యం.

సంగ్రహః :- సంక్షేపణస్వరూప కథనం.

సందిగ్ధః :- (హేత్వాభాసః) సందేహ విషయః.

సంనికర్షః :- ప్రత్యక్ష జనకః సంబంధః - సన్నికర్షోద్వివిధః 1. లౌకికః 2. అలౌకికః.

సంన్యాసః :- కామ్యకర్మత్యాగః (కిరణావళి)

సంపత్తిః :- 1. జ్ఞానం 2. ప్రాప్తిః 3. ఐశ్వర్యం.

సంప్రతిపత్తిః :- 1. నిశ్చయః 2. ప్రత్యభిజ్ఞా 3. ఉత్పత్తిః.

సంబంధః :- సంబద్ధ వ్యవహారహేతుః సంబంధో ద్వివిధః 1. వృత్తి నియామకః 2. వృత్యనియామకః.

సంభావనా :- ఉత్కటైక తరకోటిక సంశయః (తర్క. ప్ర.)

సంయోగః :- (గుణః) సంయుక్త వ్యవహార హేతుః యధా - ఘటభూతల సంయోగః.

సంశయః :- ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధనానా కోటికం జ్ఞానం. (తర్కసంగ్రహం).

సంసర్గాభావః :- (అభావః) తాదాత్మ్య సంబంధానవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకా భావత్వం యధా - గేహే ఘోటోనాస్తి.

సంసారః :- దుఃఖాదీనాం కార్యకారణ భావః సచానాదిః జన్మ మరణ ప్రవాహః ప్యేత్యభావః స ఏవ పుంసాం బంధ లక్షణః.

సంసృష్టిః :- (సంబంధః) సంసర్గః

సంస్కారః :- (గుణః) సంస్కారత్వజాతిమాన్. స చ త్రివిధః 1. వేగః 2. భావనా 3. స్థితిస్థాపకః.

సజాతీయం :- 1. తద్వృత్తియత్ కించిద్ధర్మవత్.

2. లక్ష్యతావచ్ఛేదక సాక్షాద్ వ్యాపక జాత్యవచ్ఛిన్నం యధా - గో సజాతీయో అశ్వః.

సత్ :- 1. సత్యం వస్తు. యధా - నైయాయికమతే ఘటపటాది సర్వం జగత్ సత్.

సత్తా :- (సామాన్యం) ద్రవ్యగుణ కర్మసమవేతా.

సత్యం :- 1. ప్రమితి విషయః, యధా - ఘటపటాది సర్వంజగత్ సత్యం.

సత్ ప్రతిపక్షః :- (హేత్వాభాసః దుష్టహేతుః) అయంచ ప్రకరణ సమః ఇత్యుచ్యతే యధా - పర్వతోవహ్నిమాన్ ధూమాత్ మహానసవత్ - పర్వతో వహ్న్యభావవాన్ పాషాణమయత్వాత్ కుడ్యవత్.

సద్ధేతుః :- (హేతుః) పంచరూపోపన్నోహేతుః పంచరూపాణితు 1. పక్షసత్త్వం 2. సపక్షసత్త్వం 3. విపక్షాసత్త్వం 4. అబాధిత విషయత్వం 5. అసత్ ప్రతిపక్షత్వం చేతి, ఈ అయిదూ కలిగిన హేతువే స్వసాధ్యమును సాధించుటకు సమర్ధమగును.

సపక్షః :- నిశ్చిత సాధ్యవాన్ స పక్షః

యధా - పర్వతేధూమేన వహ్ని సాధనే మహానసః సపక్షః

సమవహితత్వం :- 1. ఏకకాలీనత్వం 2. సహవృత్తిత్వం.

సమవాయః :- (పదార్ధః) కార్యకారణయోః అవయవావయ వినోః యతః సంబంధాత్ ఇహేదం ఇతి ప్రత్యయః స సమవాయః.

సమవాయికారణం :-(కారణం)యత్సమవేతం కార్యము త్పద్యతే తత్ । అథవా సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపిత తాదాత్మ్య సంబంధావచ్ఛిన్న కారణత్వం. తథా హి సమ వాయ సంబంధేన ఘటాధికరణే కపాలాదౌ కపాలాదే స్తాదాత్మ్య సంబంధేనైవ సత్త్వాత్ సమవాయేన ఘటంప్రతి తాదాత్మ్యేన కపాలం కారణం ఇతి కార్య కారణ భావః.

సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న ఘటత్వావచ్ఛిన్నకార్యతా నిరూపిత తాదాత్మ్య సంబంధావచ్ఛిన్న కారణతాయాః కపాలాదౌ సత్త్వాత్ లక్షణ సమన్వయః.

సమవాయిత్వం :- 1. సమవాయానుయోగిత్వం.

యథా - కపాలే ఘటసమవాయిత్వం. గుణక్రియయోశ్చ సమవాయిత్వం ద్రవ్యే ।

సత్ :- 1. సత్యం వస్తు.

యథా - నైయాయికమతే ఘటపటాది సర్వం జగత్ సత్.

సత్తా :- (సామాన్యం) ద్రవ్యగుణ కర్మసమవేతా.

సత్యం :- 1. ప్రమితివిషయః యథా - ఘటపటాది సర్వం జగత్ సత్యం.

సత్ ప్రతిపక్షః :- (హేత్వాభాసః దుష్టహేతుః) అయంచ ప్రకరణ సమః ఇత్యుచ్యతే - పర్వతో వహ్న్యభావవాన్ పాషాణ మయత్వాత్ కుడ్యవత్.

సద్ధేతుః :- (హేతుః) పంచరూపోపన్నోహేతుః పంచరూపాణితు 1. పక్షసత్త్వం 2. సపక్ష సత్త్వం 3. విపక్షాసత్త్వం 4. అబాధిత విషయత్వం 5. అసత్ ప్రతిపక్షత్వం చేతి ఈ అయిదూ కలిగిన హేతువే స్వసాధ్యమును సాధించుటకు సమర్ధమగును.

సపక్షః :- నిశ్చిత సాధ్యవాన్ సపక్షః

యథా – పర్వతే ధూమేన వహ్నిసాధనే మహానసః సపక్షః

సమవాయః :- (కారణం) యత్సమవేతం కార్యముత్పద్యతే తత్। అథవా సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపిత తాదాత్మ్య సంబంధావచ్ఛిన్న కారణత్వం. తథాహి సమవాయ సంబంధేన ఘటాధికరణే కపాలాదౌ కపాలాదే స్తాదాత్మ్య సంబంధేనైవ సత్త్వాత్ సమవాయేన ఘటంప్రతి తాదాత్మ్యేన కపాలం కారణం – ఇతి కార్యకారణ భావః.

సమవాయ సంబంధావచ్ఛిన్న ఘటత్వావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపిత తాదాత్మ్య సంబంధావచ్ఛిన్న కారణతాయాః కపాలాదౌ సత్త్వాత్ లక్షణ సమన్వయః.

సమవాయిత్వం :- 1. సమవాయానుయోగిత్వం.

యథా – కపాలే ఘటసమవాయిత్వం గుణక్రియయోశ్చ సమవాయిత్వం ద్రవ్యే ।

సమవేతం :- కస్మింశ్చిత్ ద్రవ్యగుణకర్మాత్మకే వస్తుని సమవాయ సంబంధేన విద్యమానం.

యథా – మృదా సమవాయేనోత్పాద్యం ఘటాత్మకం కార్యం కపాలే సమవేతం భవతి.

సమాఖ్యా :- అన్వర్థా సంజ్ఞా యథా – అయోనిజేషు శరీరేషు మనుమరీచి దుర్వాసాః సంజ్ఞా.

సమాధానం :- ఉద్భావిత దూషణ నివర్తక వాక్యప్రయోగః ।

సమానాధికరణత్వం :- 1. ఏకాధికరణ వృత్తి కత్వం.
2. కోటిద్వయ సహచరితత్వం.

సమాప్తిః :- 1. అవసానం 2. చరమవర్ణః 3. చరమవర్ణ ధ్వంసః

సముచ్చయః :- 1. విరోధానవగాహీ కోటిద్వయ సామానాధి కరణ్యావగాహీ చ నిశ్చయః.

యథా – వృక్షః కపిసంయోగ తదభావవాన్ ఇతి జ్ఞానం.

2. నిరపేక్షాణాం ఏకత్రాన్వయః.

యథా – దేవదత్తో యజ్ఞదత్తశ్చ గచ్ఛతీ. అత్ర దేవదత్త యజ్ఞదత్తయోః పరస్పర సాపేక్షత్వాభావేపి ఏకస్మిన్ గమనే అన్వయః

సమ్యగ్జ్ఞానం :- యధార్థ జ్ఞానం యథా – సత్యరజతే ఇదం రజతం ఇతి.

సర్వతంత్ర సిద్ధాంతః :- (సిద్ధాంతః) సర్వతంత్రా విరుద్ధస్తంత్రేధి కృతోర్థః నవ్యాస్తు - వాదిప్రతివాద్యుభయాభ్యుపగతః కథాను కూలోర్థోపి సర్వతంత్ర సిద్ధాంతః.

సవికల్పకం :- (ప్రత్యక్షం) విశిష్టగ్రహణం, వైశిష్ట్యావగాహి సప్రకారకం వా జ్ఞానం.

సవ్యభిచారః :- (హేత్వాభాసః దోషహేతుః) అనైకాంతికః సవ్యభిచారః.

సహచరితత్వం :- సామానాధికరణ్యం.

సాంసిద్ధికం :- (ద్రవ్యత్వం) నిమిత్తాంతరాజన్య
యధా - జలనిష్ఠ ద్రవత్వం సాంసిద్ధికం.

సాకారత్వం :- ధర్మాశ్రయత్వం, యధా - 'అయంఘట' ఇతి జ్ఞానస్య ఘటత్వాశ్రయత్వం.

సాక్షాత్కారః :- ప్రత్యక్షాత్మకం జ్ఞానం (న్యాయమంజరి)
యధా - సాక్షాత్కారే సుఖాదీనాం కరణం మన ఉచ్యతే ।

సాదృశ్యం :- అసాధారణాన్య తద్గత బహుధర్మవత్త్వం.
యధా - చంద్రవత్ ముఖం.

సాధర్మ్యం :- సమానధర్మః యధా - కమల మివసుందరం ముఖం ఇత్యాదౌ సౌందర్యం ముఖ కపాలయోః సాధర్మ్యం.

సాధారణః :- (హేత్వాభాసః దుష్టహేతుః) సపక్ష విపక్ష వృత్తిర్హేతుః యథా – 'పర్వతో వహ్నిమాన్ ప్రమేయత్వాత్' ఇత్యాదౌ ప్రమేయత్వం హేతుః సాధారణః. అత్రప్రమేయత్వం హేతుర్హి సపక్షే మహానసే, విపక్షే మహాహ్రదాదౌ చవర్తతే.

సాధారణ కారణత్వం :- (కారణత్వం) కార్యత్వావచ్ఛిన్న కార్యతా నిరూపిత కారణత్వం. యథా – ఈశ్వర తద్జ్ఞానాదేః కార్య మాత్రే (కార్యత్వా వచ్ఛిన్నంప్రత్యేవ) కారణత్వాత్ సాధారణ కారణత్వం.

సాధారణ ధర్మః :- తదితరవృత్తి త్వే సతి తద్ వృత్తి ధర్మః
యథా – ప్రమేయత్వం గోః సాధారణ ధర్మః ।

సాధ్యతా :- విషయతా విశేషః । తచ్చ పంచావయవ సాధనీయత్వం.

సాధ్యతావచ్ఛేదకం :- యేన ధర్మేణ సంబంధేన వా సాధ్యతా వచ్ఛిద్యతే సః । యథా – పర్వతే సంయోగ సంబంధేన వహ్నేః సాధనే పర్వతః సంయోగేన వహ్నిమాన్ ఇత్యాదౌ వహ్నిత్వం సంయోగశ్చ సాధ్యతా వచ్ఛేదకః ।

సాధ్యం :- సాధనీయం
యథా – 'పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాత్' ఇత్యాదౌ వహ్నిః సాధ్యం.

సాధ్యసమః :- (హేత్వాభాసః అసిద్ధః) సాధ్యవిశిష్టః సాధ్యత్వాత్ సాధ్యసమః । యథా - సాధ్యం సాధనీయం తథా హేతురపి చేత్, సాధ్య సమః ఇత్యుచ్యతే ।

సామయికాభావః :- అత్యంతాభావః

సామానాధికరణ్యం :- తదధికరణ వృత్తిత్వం.
యథా - వహ్నిధూమయోః సామానాధికరణ్యం.

సామాన్యం :- (పదార్థః) నిత్యత్వే సత్యనేక సమవేతత్వం. ఇది రెండు విధములు అవి :- 1. పరం 2. అపరం.

సామాన్యతోదృష్టం :- (అనుమానం) అన్వయ వ్యతిరేక్యనుమానం యథా - వహ్నిమాన్ ధూమాత్.

సామాన్య లక్షణః :- (అలౌకికః సన్నికర్షకః) అలౌకిక ప్రత్యక్ష విషయే కారణం సన్నికర్ష విశేషః, యథా - ఘటత్వ పరమాణుత్వాది.

సిద్ధం :- 1. ఇదమిత్థం భూతం చ ఇత్యభ్యనుజ్ఞాయమానమర్థ జాతం
2. సిద్ధివిషయః
3. నిశ్చితం.

సిద్ధసాధనం :- (దోషః) ప్రమాణాంతరేణా వగతార్థ సాధనం అనుమానం.

యథా - పర్వతే వహ్ని నిశ్చయానంతరమపి పునస్తత్సాధనాయ విహితం 'పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాత్' ఇత్యనుమానం.

సిద్ధిః :- నిశ్చయః, స చ సాధ్యవత్తా నిశ్చయః (దీధితి).

సిషాధయిషా :- అనుమితిత్వ ప్రకారకేచ్ఛా.

సుఖం :- (గుణః) సర్వాత్మనానుకూలవేదనీయం (తర్కభాష)

స్థితిస్థాపకః :- (గుణః) క్రియావిశేషజనకః క్రియావిశేషజన్యః స్వజన్య క్రియానాశ్యోగుణ విశేషః.

ఆశ్రయే పూర్వావస్థాపాదకః సంస్కారః.
యథా - ఆకృత తరుశాఖాదేః పూర్వావస్థాం ప్రాపయతి.

స్నేహః :- (గుణః) చూర్ణాదిపిండీభావ హేతుర్గుణః.

స్పర్శః :- (గుణః) త్వగింద్రియమాత్ర గ్రాహ్యోగుణః.

స్మృతిః :- (బుద్ధిః) సంస్కారమాత్రజన్యం జ్ఞానం.

స్వరూపసంబంధః :- సంబంధాంతరేణ విశిష్ట ప్రతీతి జననా యోగ్యత్వం యథా -

'భూతలే ఘటోనాస్తి' ఇత్యాదౌ ఘటాభావా దేర్భూతలేన సంబంధః స ద్వివిధః 1. కేవలస్వరూపః 2. విశేషణతా చేతి.

రెండవది మరల మూడు విధములు.

1. దైశిక విశేషణతా 2. దిక్ కృత విశేషణతా 3. కాలిక విశేషణతా.

స్వరూపాసిద్ధః :- (హేత్వాభాసః) యోహేతురాశ్రయే నావగమ్యతే సః। యథా – సామాన్యం అనిత్యం కృతకత్వాత్ ఇత్యాదౌ కృతకత్వం స్వరూపాసిద్ధం. అత్ర కృతకత్వం హేతుః ఆశ్రయే సామాన్యే నాస్తి.

స్వరూపాసిద్ధిః :- (హేతు దోషః) పక్షే వ్యాప్యత్వాభిమతస్యాభావః యథా – "ఘటః పృథివీ పటత్వాత్" ఇత్యత్ర ఘటరూపపక్షే హేత్వభావః.

యథా – 'హ్రదోద్రవ్యం ధూమాత్' ఇత్యాదౌహ్రదనిష్ఠో ధూమాభావః స్వరూపాసిద్ధః.

స్వార్థం :- (అనుమానం) స్వీయ సంశయనివృత్తి ప్రయోజనక – మనుమానం.

హ

హేతుః :- 1. జ్ఞాపకః 2. కారణం.

హేతుమత్ :- కార్యం.

హేతుసమః :- (జాతిః) హేతోః వైకల్య సాధ్యార్థం పూర్వాపర సహోదయం.

హేత్వంతరం :- (నిగ్రహస్థానం) పరోక్త దూషణోద్దిధీర్షయా పూర్వోక్త హేతుకోటౌ విశేషణాంతరోపాదానం।

హేత్వాభాసః :- (హేతుదోషః) అనుమితి ప్రతిబంధకీ భూత యధార్థ జ్ఞాన విషయత్వం. యధా – 'హ్రదోవహ్నిమాన్ ధూమాత్'

హ్రస్వత్వం :- (గుణః) ఇదం హ్రస్వం ఇతి వ్యవహారసిద్ధః పరిమాణ విశేషః.

హ్లాదః :- ఆనందవిశేషః.

॥ సమాప్తమ్ ॥

॥ శివార్పణమస్తు ॥

మావద్ద లభించు వాస్తు, మంత్రశాస్త్ర, వైద్య గ్రంథములు

కామేశ్వర వాస్తు సుధాకరము	120-00
వాస్తురీత్యా డుప్లెక్స్ ఇండ్లప్లానులు	116-00
మధ్యతరగతికి వాస్తు ప్లానులు(పూర్తి మెటిరియల్ ఎస్టిమేషన్‌తో)	98-00
100 రోజుల్లో మన ఇల్లు మనమే నిర్మించుకుందాం	197-00
The Best House Plans for Middle Class(English)	125-00
మీరూ వాస్తు నేర్చుకోండి	72-00
శ్రీ గాయత్రీ వేదవాస్తు (వాస్తుపూజతో)	30-00
వాస్తురీత్యా ఇండ్లప్లానుల (ఫ్రంట్ ఎలివేషన్స్‌తో)	30-00
అభ్యుదయవాస్తు	66-00
గృహవాస్తు శిరోమణి (యంత్రములతో)	36-00
వాస్తుసుధ	25-00
వాస్తు ప్రకారం మీయింట్లో పూజగది, వ్యాపార సంస్థలలో పూజ మందిరం	15-00
గృహవాస్తు ప్రకాశిక	21-00
చైనీస్‌వాస్తు ఫెంగ్ షూయ్	20-00
వాస్తు రెమెడీస్	21-00
వాస్తు చిట్కాలు	21-00
గృహవాస్తు గణిత స్ఫుట ప్రకాశిక	24-00
శుభవాస్తు వారి వాస్తు విశేషాలు	35-00
శుభవాస్తువారి వాస్తుప్రశ్నలు-సమాధానములు	35-00
శుభవాస్తువారి వీధిపోట్లు-ఫలితములు	62-00
పడకగదులు-వాస్తు	90-00
పరిసర వాస్తు	90-00
శ్రీదశమహావిద్యలు	395-00
శ్రీ భైరవ తంత్రము	390-00